

Р. 3.
184
СӘБИТ МҰҚАНОВ
6912

**ЗАМАНДАС
ТҮРАЛЫ АҢЫЗ**

84 Каз. 7
М84

С Ә Б И Т М Ұ К А Н О В

ЗАМАНДАС ТУРАЛЫ АНДЫ

6912

Өлеңді әңгіме

ҚАЗАҚТЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК КӨРКЕМ
ӘДЕБИЕТ БАСПАСЫ
Алматы — 1962

Каз 2
М 84

Қазақтың көрнекті ақыны — Сәбит Мұқановтың бұл кітабы колхоз өмірінен алынып жазылған. Өскен колхоздың тамаша тұрмысы ақын қаламына қозғау салған, жүрегіне шабыт берген.

Поэманың басты геройы — Ерболат халық өмірімен біте қайнасып өскен азамат. Еңбектің ері. Оның өмір жолы, өсу кезеңдері бұл дастанда әсем тілмен, әсерлі жырланған.

*Бұл еңбегімді -- қатарында мү-
ше болуыма қырық жыл толған
Совет Одағы Коммунистік пар-
тиясының XXII-съезіне арнай-
мын.*

А в т о р.

КІРІСУ

Бастамай-ақ бұл жырды
Баяғы өткен Баяннан.¹
Жырлайық жаңа өмірді,
Бастайық бізге аяннан.

Аяным да емес аз
Әр ұлттан нелер миллион.
Талайының қысы-жаз
Дәм де таттым үйінен.

Түзінде де сан ірет
Кездестім еңбек үстінде.
Бір білек пен бір жүрек
Болғандай халға түстім де.

Талайынап тамаша,
Көңіліме түйдім сыр.

¹ Баян — орыс фольклорында «Жыр атасы» саналатын мифологиялық образ.

Сан кітап болар санаса,
Сырларында жатыр жыр.

Жырлап та келем кезекпен
Ол сырларды шетінен.
Кем емес алтын өзектен.
Тереңде шексіз бекіген.

Таусылатын түрі жоқ,
Қазсам да қанша қиналып.
Қаусыратын түрі жоқ,
Ақын біткен жиналып.

Қаусырсын қайдан, Октябрь
Жарқырап таңы атқалы,
Советтік Отан жылдан-жыл
Биікке шырқап аттады.

Бұрын «ер» деп таныса,
Соғыста ғана жеңгенді.
Азат еңбекте жарыса
Танылған көрдік ерлерді.

Бір ел емес, бұл ерлер
Шықты советтік әр елден,
Жарыса шықты өрендер
Еркекпен қатар әйелден.

«Білімді» бұрын десе ел
Оқуы көп ғалымды;
Тәжірибеде талай ер,
Үлгілі іспен танылды.

Бүкіл Совет еліндік
Кеңісе ерлер өрісі;
Партияның лениндік
Ісінің бұл жемісі.

Талай адам тамсанып
Бұл жемістің дәміне;
Жариялайды жар салып,
Суретшінің бәрі де.

Мен де жырлай берейін
Жеткенше әл-қуатым.
Түгел таусам демейін,
Ішетін мол суатым.

Бұл суатқа ортақтың
Сусындар жерін баспайын,
Замандас пен ұрпақтың
Үлесін де тастайын.

АРДАҚТЫ АДАМ

Бұл жолы жырлар адамым,—
Ерболат батыр Мергенов.
Жеткізе алсам бояуын,
Жаза алсам меңгеріп.

Колхозы оның тамаша,
Ылдида емес, өрге асқан.
Асқар тау, бейне, қараса,
Жемісті еңбек ұласқан.

Ецбекте жұрт бірігіп
Қойғанда есім топқа бір,
Қолхозшылар жұмылып,
Атаған оны «Октябрь».

«Ерболат колхоз өрені»—
Деп қойса оны ие ғып,
Жүреді ол үнемі
Сол жұртына сүйеніп.

Қолхоз мүлкін бар адам
Өз мүлкіндей жинайды.
Туғандай бір анадан
Бірін-бірі сыйлайды.

«Ерболат айтты, бітті!» деп
Бағынады басқалар,
Он сегіз ұлт — бір білек
Нағыз интернационал.

Партия басшы, ел қосшы,
Шашау шықпай жұмылған.
Түрлі түс, жұпар иісті,
Олар букет буылған.

Осы букет советтік
Мызғымас берік қолда тұр.
Ортасында бөлек түп —
Ерболат біздің биік гүл.

Аспанға қолы жеткендей,
Аттап өтіп шың, күзды,

Кеуденің үстін бөктерлей
Қадаған жарқын жұлдызды.

Өренді тізіп қояды,
Қаз-қатар тұрған жасақтай,
Құлпырған түрлі бояуы
Кәдімгі кемпір-қосақтай.

Сондықтан да бұл ерді
Білмейтін жан жоқ Одақта,
Кезіне жеткен кемелді,
Санайды жемісті дараққа.

Іскерлігін теңейді,
Мақтаныш қып атарда:
Генералов Семенге¹
Не Посметный Макарға².

Шет елдің не адамы
Құмар оны көруге.
Делиде³ қарсы алады,
Жабахарлал Неру де⁴.

Мысырға барса, Ніл бойын
Аралап бірге қасында,

¹ Москва облысындағы колхоз председателі. Колхоз **Одақ**тын алдыңғы қатарында.

² Одесса облысы, Белозер ауданы, Буденный атындағы колхоз председателі. Бұ да Одақтағы ең әйгілі колхоздың бірі.

³ Индия мемлекетінің астанасы.

⁴ Индияның үкімет бастығы

Біледі сұрап іс, ойын
Жәмил Ғабдо-Әннасыр да.¹

«Мұхиттың бұзып қамалын,
Атағың желдей есті!» деп,
Шақырады қонаққа
Кубада Фидель Кастро².

«Көрмесем де, сыртынан
Ісіне қанық досымын!»—
Деп іздеп кеп жұртынан
Дәм татады Хо Ши Мин³.

Кореядан, қытайдан,
Африкадан лек-лек боп,
Бай колхозды құтайған
Келеді халық көрмек боп.

Қонақтар түгіл тілектес,
Бағытас бізге елдегі,
Келсе де ол қың етпес,
Америка фирмері.

Қыс демей я жаз демей,
Келсе-дағы қай күні;
Бұл колхозда жоқ кедей,
Молшылықта бар үйі.

¹ Біріккен араб республикасының үкімет бастығы.

² Куба үкіметінің бастығы.

³ Вьетнам үкіметінің бастығы.

Құлдары жоқ, қожа жоқ,
Халықтың бұндай тегісі,—
Жарыста өсірген оза кеп,
Социализм жемісі.

Туысқан елдер еңбектің
Қайнатса ұлы қазанын,
Ортасында көрнекті
Орын ап жүр қазағым.

Талай ұл, талай қыздары
Жүлдесін алды жарыстың.
Ұлы егесте қызғаны,
Барады шырқап, алыс тым.

Шырқаған топта Ерекен
Барады алдыңғы қатарда,
Сондықтан, ісі жыр екен
Шет елде де, Отанда.

Кең жайылған бұл жырға
Даусымды мен де қосайын.
Тарлан тартқан боз жорға
Бүлкілдей аяқ басайын.

ТОЙ ҚАРСАҢЫНДА

Біздің үйге жол түсіп,
Келе қалды Ерболат,
Әкепті қымыз бір торсық,
Келіпті талай жерді орап.

Қарашығы көзінің,—
Қасында ұлы — Көбеген.
«Көшірмесі өзінің»—
Жан жоқ оны демеген.

Кәукер мен осы Көбеген —
Тірісі туған ұл-қыздан;
Махаббатқа бөлеген
Төлеші биыл тоғызда.

Әкесіндей бұның да
Денесі молдау пішілген.
Қабағын, бетін, мұрынын,
Аудармай-ақ түсірген.

Сарғылттау өңді әкесі,
Баласы бәлкім қоңырлау;
Әкедей жалпақ шекесі,
Ерні аздап қалыңдау.

Реңі, өңі, иегі,
Айжарқынға¹ келіпті;
Болған соң тең сүйері,
Табиғат солай бөліпті.

Мінез-ойын байқауға
Болғанмен әлі кішкене,
Жәй жобалап айтарға
Әкедей бұл да мық-шеге.

¹ Айжарқын — Көбегеннің шешесі.

Әкесіндей бұл-дағы
Білмегенін сұрағыш;
Ненің қалай тұрғанын
Абайлағыш, сынағыш...

Сыртымен емес ішімен,
Әкесіне тартсын, тек!
Білімімен, ісімен,
Әкеден де артсын, тек!

Адал, арлы ұл, қыздың
Бәріне осы айтарым!..
Сүрлеуін қумай әр іздің,
Тақырыпқа енді қайтамын.

Ерболаттың бұл жолы
Бермекпіз жайын баяндап,
Демесем — «үйге кіргені»,
Орнықпайды аялдап.

Жолыққанда әрдайым
Жүрісі оның асығыс,
«Бірдеме жетпей... сар-уайым»,
Жүреді ылғи басып іс.

Бұл жолы да басып ол
Кәнігі өз әніне,
Қарамады сасып ол,
Мәкеңнің¹ бермек дәміне.

¹ Мария Қожақмет қызы Мұқанова — автордың зайыбы
(ред.)

Асфальт екен көшелік
Сапарының уайымы.
Көп көшеге төселіп,
Азына жетпей дайындық,—

Абыржып батыр келіпті,
Өйтпеуіне бола ма?
Қолхозында көрікті
Той болмақ жуық арада.

Отызға толған бұл тойын
Бүкіл Совет Одағы
Мейрамдап, қызып күлкі-ойын,
Болады сыйлы қонағы.

Тойлағанда көреді
Қора-қопсы үйлерін,
Көргісі және келеді
Жеке үйлердің күйлерін.

Ерболат оған қыңбайды,
Қарасын мейлі сығалап,
Бір үй де нашар тұрмайды,
Болса да қалай сынамақ.

Оқтай түзу және кең
Көшелердің бойында,
Жуандығы, бойы тең,
Сәулетті терек, қайың да.

Қаз-қатар қаздай тізілген
Көлеңкеде ақ үйлер;

Аулада жеміс, жүзімдер
Тәттілігі тілді үйірер.

Ақ үйлерге сұқса бас,
Мұнтаздай жинақ, таза іші,
Сипаттамай шыға алмас
Суретші мен жазушы.

Білетін біздей егделер
Ескі ауылдың жайларын,
«Кедей түгіл, тең келер
Жоқ,— дейді,— бұған байларың!»

Бір үйге кірсең, кең, жарық,
Әйнектен күн нұр құйған,
Бөбектер жатыр демалып,
Балапандай бұлтиған.

Бара қалса дәм айдап,
Колхоздағы клубқа,
Таңданар еді қарай ғап,
Атақты Има Сумак та¹.

Емханаға ең жақсы
Мағынада қызғанып,
Болар еді тұрмақшы
Профессор Сызганов².

¹ Перу халқының атақты әнші қызы.

² Александр Николаевич Сызганов — Алматыда тұратын
атақты оташы (хирург).

Салтанатты, кең, зәулім
Ғажап көркем мектебі.
Одан да ғажап гүл-баудың
Тотыдай бояу төккені.

Көп көтеріп шалқытпай,
Теңемей-ақ басқаға;
«Алматыдан артықтау,
Болғанға дейін астана!»—

Десем боп тұр ауылдың
Сипатына сыйымды.
Қолхоздық қана қауымның
Қолынан солай құйылды!..

Шыққысыз кірсең тұрағы
Адам түгіл, малдардың,
(Сыртынан да ұнады,
Сарайындай хандардың).

Ішінде семіз сиырлар,
Қайырып жатқан күйісін;
Сезбейсің мұрын жиырылар
Тезектің де иісін.

Жайылымда қойлары,
Шөмшектеп жерден терген от,
Жуандығы, бойлары
Торсқан бейне Бегемот.

Мыңдаған үйрек, қаз ,тауық
Шыққанда жемге шұбақтай,

Бұрқырап аққан тас жарып,
Құлаған таудан бұлақтай.

Тік өркешті түйесі
Жоталанған биіктей,
Ешкілері иесіз
Тағы боп өскен киіктей.

Автомобиль, самолет
Болғанмен көптен көлігім,
Жылқы десе елеңдеп,
Желігеді көңілім.

«Ер қанаты — ат» деген,
Жасымнан бойға сіңген сөз;
Сондықтан атты кем демен
Ракетадан ұшқан тез!

Бұл колхоздың жылқысы
Шетінен түгел сәйгүлік.
Бейілмін болсам жылқышы,
Бағуға да тай мініп.

Бұл сөзім, бірақ, балалық
Секілді, жәй, сағынған...
Десек те, қайда баралық,
Машина көп ағылған.

Гараждарда тізіліп
Тұр олардан бір қора.
Бәріне де қызығып,
Мінесін жолға, далаға.

Тасымаса машине,
Теңкиіп астық жондардай,
Сарайдың симай ішіне,
Боп кетер еді Жонғардай¹.

Сендерге кідіре кетейін,
О, сарайлар, сарайлар!
Таңданбай, мен де нетейін,
Таңданған соң талайлар!

Секілді бұлар, ордасы
Хандардың емес, патшаның,
Қымбатты іші — қоймасы,
Нанбасаң есігін аш та үңіл!

Үңілгенде көрерің
Тау-тау бидай үйілген.
Жемістен де мол өнім,
Шырыны тілді үйірген.

Жүгерінің ұзынша
Дәндері тізген меруерт,
Бал татып қанттық қызылша,
Анарын жарсаң — қызыл өрт.

Сарайда барлық тау-тау боп
Үйіліп түрлі жатыр дән.
Бұл колхозда жоғы жоқ,
Өнетін жерге дақылдан².

¹ Жонғар тауы.

² Мәдениетті егістер.

Жекешеді дорбадан
Аспаған астық құйылып,
Бұл колхоздай болмаған
Жетісу бұрын жиылып.

Өсіруге мұнша астық
Машинені ұстаған.
Отыз жыл бұрын таппадық,
Бүкіл Қазақстаннан!

Атамауға бола ма,
Электрдің қуатын,—
Ауылда да, қалада
Сан байлық қолынан туатын?

Бұл колхозда сүйенген
Электрдің күшіне.
Тау-тау болып тиелген
Нелер ауыр ісіне,—

Жұмсаса билей кетеді
Кідірместен жасқанып.
Қимылын ермек етеді,
Тұрған адам басқарып.

Істің жеңіл-қиынын,
Күні жоқ, тұрған атқармай.
Жұлдызды аспан қиығын
Түнде ауылға жапқандай.

Мол дәулеттің, несіне,
Сипаттап бәрін тізейін.

«Жазыпты,— десең,— өсіре»,
Колхоздың көр музейін.

Барлығын барлай баяндап,
Қайда шың барын, қайда құз,
Айтады кідіре аялдап,
Қызметінде тұрған қыз.

Сайрап тұр экспонаттар
Тарихын талдап колхоздың,
Қалғанын артта қанша жар,
Екенін қандай шыққан шың.

Көркем шың, бойы тым биік
Коммунизм өрінде,
Тұрады Ерболат жымып,
Кім келсе де көруге.

Шаруасы биыл да,
Бар тараудан түрлі тым.
Өтеген тартып сыйын да,
Мемлекеттік міндетін;

Артығымен орындап,
Егісі мен мал басын,
Колхоздың өтеп, дамыл ап,
Ортақ, жеке жарнасын;

Жайғасып өзге жұмысы,
Алынып қолға құрылыс,
Болмайды жәй тұрысы,
Күні-түні қайнап іс;

Алдағы жылдың анықтап,
Ұшуға тағы шарықтап,
Тағы бір рет жоспарын,
Даярлау хажет аспабын;

Бір ғана түйткіл: «Көшенің
Асфальт боп бәрі бітпеген».
Болып та қапты өсудің
Отыз жылы күтпеген.

Байланысты осыған
Ұлан-асыр той болмақ.
Мол дәулеттің тасыған
Ерболат кемін көрсе ойлап:

Жиналғанда қалың жұрт,
Біле алмастық есебін,
Жонғардан жылжи келіп бұлт.
Төге салса нөсерін.

Асфальтсіз көше бойында
Малтықса сазға аяғы,
«Болды,— деп,— мәлім жайың да»
Қылмай ма ажуа қонағы?

Ерболат содан қынжылып
Алматыға шауыпты.
Іскер, бірақ қу жігіт
Гончаровты¹ тауыпты.

¹ Леонид Борисович Гончаров — Қазақстан тасжол құрылысының начальнигі.

«Төлеуге құнын жұмыстың
Жетеді колхоз байлығы,
Мөлшерін айт бұл істің,
Бітетұғын қай күні»—

Деп жол жайын кеңесіп,
Сырғытпа түрін байқай кеп,
Тұжырыпты егесін,—
«Үкіметке айтам!» деп.

Содан ба, әлде ұқты ма
Шабандығын қимылдың,
Жол бөлімін ықтыра
Гончаров жазған бұйрығын,---

«Бір жұманың ішінде
Төселіп асфальт бітсін!» деп,
«Бай колхоз шат пішінде
Қонақтарын күтсін!» деп.

АТТАНАР АЛДЫНДА

Қалтасына салған соң,
Гончаров берген бұйрықты;
Бір шай ішіп алған соң,
«Волга» есімді жүйрікті,—

Баптады да Ерболат
Тартты тура аулына...
Болған соң даяр бар жарак,
Жеп-жеңіл істің ауыры да.

Начальник айтқан мерзімде
Асфальтты да аяқтап;
Өтетін тойға, кезінде
Билетті бөліп таратпақ.

Ерболат келді қалаға,
Аз уақытта айналып,
«Іс көп,— деп,— осы арада»
Жатпады тағы жайланып.

Әбігерлікпен өткізіп
Күндізін де, түнін де,
Екі-үш күндей күткізіп,
Бір күні соқты іңірде.

«Даяр шай болса ішем де,
Содан кейін аттанам!»—
Деп еді, бұйырған пішінде
«Сыбағаң бар,— деп,— сақтаған,

Жібермеймін жегізбей!»—
Дегенде Мәкең, Ерболат
Басқа айтарын дегізбей,—
«Тезірек, жеңгей, қимылдат!»

Ерболат қызық: демесек
Қонақ болған атағы,
Өзгеміз өндіре жемесек,
Ол жәй ғана татады;

Май дегеннен бсзеді,
«Жүрмін,— деп,— көптен диетте¹».
Тек кана, кейде өзеуреп,
Мүжуге құмар сүйекті.

Жасы елуден асқанмен,
Азу тісі балғадай,
Кеміреді қасқырдай,
Кез келгенін талғамай.

Арак-шарап дегенді
Тигізбейді ерніне,
«Сіңірсін,— деп,— жегенді»
Ішеді ақты² өндіре.

Тартады тершіп маңдайы,
Күрен шайды сүт құйған,
Тұрмаса қайнап, қанбайды
Самауырға бұқтырған.

Мәжілістің кезінде
Жаңа сырын білдірді.
Жидырмайтын езуді,
Адам боп шықты күлдіргі.

Ертегі емес, солары
Көргендері өзінің;
Бір герой өзі болады,
Қосып қимыл, сезімін.

¹ Ет араласпайтын тамақ.

² Айран, қымыз сүт сияқты ақтар.

Бос кеңес емес жәнада,
Бәрі істің пайдасы;
Ұмытылғанда жаңаға,
Жасайтын әдіс-айласы;

Қалжыңмен де, іспен де,
Мақсатын берік тұтуы,
Сөзімен де, күшпен де,
Әр уақытта ұтуы;

Ұтқанының бәрі де
Өзіндік емес, қоғамдық;
Жастарға да, кәріге
Әрдайым үлгі боларлық.

Қоғамдық іс дегенде,
Көрмейді ұйқы, күлкіні,
Болмайды оны бөгеуге
Не күндіз де, не түні.

Бүгін де біздің Ерекен
Мәжіліске біраз алданып,
«Айлы әдемі түн екен,
Жүремін!»— деді қамданып.

Жалынды Мәкен: «Қайыным,
Көзіңнің ал,— деп,— шырымын!»
«Болмасын жеңгей уайымың;
Түнде жолға шығуым.

Бұл ғана емес, сан ірет,
Мезгілсіз жортып үйренгем.

Кездескен талай көр-түндер,
Көзге инедей түйрелген.

Тас қараңғы шақтарда,
Адым жер алдын көрмеген;
Нелер биік шаттарға,
Ат жалын құшып өрлегем.

Нелер терең құздарға
Құлдырап төмен түскемін;
Кездесіп жаңбыр, мұз, қарға
Тоңазып, кейде үскемін,

Жаз аңызак ыстықта,
Кезгемін құм, шөл арасын.
Ат жалын талай құштық та,
Ұйтқып құмнан борасын.

Далада қасқыр, тауларда
Аюлар талай қамады.
Ұсап аспаннан жауғанға
Сар маса жаудай талады.

Жеңгенде ұйқы, кей шақта,
Мызғыдым үстінде аттардың;
Араласып құм, шатта
Жыландармен жатқамын.

Шетсіз шөлде, кей кезде
Таусылса азық, адасып,
Жан иесін кез келген,
Шикідей жедік таласып.

Тамшы су таппай, аңырып,
Өлерлік халға түскенде,
Аттың күре-тамырынан
Кез болды,— қанын ішкен де.

Демей ме қазақ, жеңгей-ау,
«Мал арыстанның аузында»?
Байлық та оңай келмейді-ау,
Жүрмей жан тары қаузында.

Қиындығын соғыстың,
Қояйын, жеңгей, айтпай-ақ.
Жауларды қолдан жеңістім,
Жоғалсын құрғыр қайтпай-ақ!..

Сондай күндер басынан
Өткенге, бұл түн немене?
Дарияда шалқи тасыған,
Жүзген ақырын кемедей,—

Асфальт жолмен машине,
Ағады сырғи тербетіп;
Мейлің қалғып есіне,
Мейлі аяқты көлбетіп.

Жатып ал, артқы диванға,
Қаласын қатты ұйықтап,
Үйге жетіп тұрғанда,
Жатқан жағың ұйып қап...

Бізде де, жеңгей, қатын бар,
Ерінің тапқыш көңілін;

Дененің ұйыуы ұмытылар,
Сипаса баптап келінің!..»

Мәкең күліп, сол кезде:
«Мақтауың қайным жетті!»— деп,
«Деп ойласам: кербез бе?
Екен ғой, келін епті!» деп;

«Түн қататын жайыңды,
Енді ғана ұқтым» деп;
Деп маған да:— «Қайнымды
Көрдің бе? Сөзге ұтқыр!» деп.

Сонымен бітіп әзіл сөз,
Ерболат ұлықсат алды да,
«Даярла,— деді,— жеңгей, тез,
Кетейін ертіп шалды да.

Шақырмаймын алалап,
Өзіңіз де жүріңіз!
Той жабдығын бағалап,
Кемдігі болса біліңіз.

Біліңіз, жәрдем беріңіз,
Түзесуге кемдікті!
Шаттансын тойға көңіліміз,
Етейік риза ел-жұртты!»

«Той болар күннің алдында,
Қоналқаға жетем»,— деп,—
«Жұмыстарым бар мұнда,
Сәкең жәрдем етер» деп,

Мәкең қалып қойды да,
Ерболатпен аттандым.
Сөйлесе отырып тойды да,
Тың сырын біраз ақтардым.

ЖОЛҒА ШЫҚҚАНДА

Замандастар, ұрпақтар,
Алматыда тұратын!
Кездесе қалса бір шақтар,
Серуендеп жолға шығатын,

Беттеп жүріп көрші бір,
Станция Ілеге!
Болсын, бірақ, түнде бұл,
Жолшыбай тоқтап түнеме!

Күз, я болсын жаз айы,
Болсын айлы ашық түн.
Аспанның күмбез сарайы,
Тұндырсын жұлдыз жымыңын!

Қажет емес ол түні,
Желдің күшті, бәсеңі.
Автомобиль екпіні
Оятса, ызғындап еседі.

Бұзылған соң күйісі,
Жәй ызғын емес, екпіндеп;
Жусан сасып иісі,
Үрлейді ысқыра, өткір леп.

Сыртта ысқырма, келе ғой,
Терезені өзім ашайын!
Долданбай-ақ өбе ғой,
Ерніңе төсімді тосайын!..

Тегіс жол, жұмсақ машине,
Тербетіп қалғи бастасам,
Салқын леп үрлеп төсіме,
Сергіп ұйқымды ашпасам,

Қор ете ғап, қызығын
Көре алмас едім маңайдың.
Самалдың тыңдап ызыңын,
Төңірекке қараймын.

Артта ақ жон Алатау,
Ай сүтін еміп бөккендей,
Ақ жотаға ай тақау,
Еңкейсе ерінін өпкендей.

Биік шыңдар теңкие,
Тігілген әппақ отаудай.
Аласа шыңдар көп түйе
Қатарласа жатқандай.

Аспанды бөктерлей шұбалған,
Тұтас тау,— шексіз қамалдай.
Жан жоқтай оған шыға алған,
Жау жоқтай оны ала алған.

Ұзаған сайын барады,
Алатау шөгіп, төмендеп.

Тікен көз енді талады,
Құмартқан «тағы көрем!» деп.

Аласарған ақ жота,
Жер жиегін көбелей,
Жоғалды біржолата,
Теңізге батқан кемедей.

Іледен де бұл кезде,
Алыстап біз кеткеміз;
Ызғындатып, ілезде,
Арқарлыға¹ жеткеміз.

Шыққан шақта биіктеп,
Арқарлының өріне,
Жұлдыздарды киіп кеп,
Шыққандаймыз төріне.

Құлдыраса ылдиға
Машина зулай лып беріп,
«Жардан теңізге ырғи ма?
Кете ме батып, күмп беріп?!» —

Дегендей жүрек өрекіп,
Шырадай көзің жанады.
Елемей, оны керек қып,
Машина заулап ағады.

Зауламақ түгіл ұшса да,
Тез таусылар дала жоқ.

¹ Таулы жота.

Жалпайып жатыр сұстана,
Теңіздей шексіз қара көк.

Талай жаудың сан ғасыр
Тартса-дағы азабын.
Өзі кең және өзі асыл,
Алыпты-ау жерді қазағым!

Тоқсан сегіз Бельгия
Өлкеңе сыяр халықсың,
Осыншама жерге ұя
Көшіп жүріп салыпсың!

Сонша жерге сан ғасыр,
Жүрдің-ау, қазақ, сыя алмай!..
Ұйтқыттап бай, хан — масыл,
Төбелестін-ау, ұялмай!..

Береке, бірлік таппадың,
Дау-жанжалың астаса;
Бітпейтін еді-ау лаққаның,
Басыңды Совет қоспаса!..

Тек Советтің тұсында
Ел болдың тұтас, ерікті.
Шарықтап бақыт құсың да,
Дәулетің тасты көрікті.

Іші-сырты кең жерің,
Екен толы қазына.
Игілікті мол меңгердің,
Қанатың кең жазыла.

Ұлы Одақтың бай, көркем,
Болдың бір ғажап отауы.
Жыл сайын биік өсті өркен,
Аспандап абырой, атағың.

Жайылды даңқың дүниеге,
Ел едің шет жұрт білмейтін.
Енді жаудың бүйіріне
Ел болдың найза түйрейтін.

Талай жүйрік ере алмай
Сен сілтеген қарқынға,
Шаңыңды да көре алмай
Қалып қойды артыңда.

Көркем далам, кең далам,
Тіл жетпес сені бағалап.
Тауыса алмадым, мен балаң,
Үздіксіз қырық жыл аралап!

Түгел көрсең дессе, егер,
Ешкімнің жетпес шамасы,
Өркендей бер, өсе бер,
Бақытты қазақ даласы!..

* * *

Тез қалғып және тез сергіп,
Тез ұйқтап, тез оянған,
Емес Ерболат кем дерлік
Ең сақ құлақ қояннан.

Қалғысын я ұйықтасын,
Сыбырларды сезіп дәл;
Қараңызшы, ұмытпасын,
Қайталап айтып бере алар!

Сұрасаң өзінен, сергектік
Қылығына таң болып,
Жауабы: «Өстім өрлеп тік
Шыңына өмір, «аң» болып.

Көрген жоқ ешкім құс, аңды,
Ұйқыда қапы ұрылған.
Жыртқышты я адамды
Сезініп күн бұрыннан.—

Жан сақтар жерге жармаса,
Жытпай ма жылдам бой ұрып?
Сезімі сондай болмаса,
Кетер еді жойылып.

Ірі аңды қойып, мысалы,
Алайық киіктің ылағын,
Туа сала тосады,
Қатерге төнген құлағын.

Ене емшегін ембестен,
Бет қойып өрге жатады.
Қауіпті сезсе, көрместен,
Биікке ырғып атады.

Ал, мен ше? Мен енеден
Туа көрдім таршылық.

Сезбесем қатер денемен,
Кететін болды жан шығып.

Жарты мным қалғыса,
Жарымы тұрды күзетте.
Кішкене күннен аң құсап,
Сақ құлақ болдым тыз етпе.

Өзіме кейде білінбей
Жүргенде, ұйқылы-ояуым,
Еш ісімде мүдірмей,
Атқарып мінсіз қоямын.

«Мақтанды» деп ойласаң,
Білетін сұра адамнан.
Балалық шақтан, әрқашан
«Құс-ұйқы» атым тараған».

Айтқанының шындығын
Өзім де көріп келемін.
Сондықтан дедім: «Шын бұның!»
Бір сөзін бекер демедім.

Уақ кеңеске таусылар
Жол емес екен мына жол.
Жүз емес, мыңдап бар шығар,
Кездесетін ылди-өр.

Пысылдап дем алғаны,
Ерекең қалғып қояды,
Зымырауы «Волганың»
Секілді өгіз аяңы.

Түнере төнген бұл түнде
Зымырау түгіл ,мейлің ұш!
Ағынды судай іркілген
Тұнжырай тұнып пысады іш!

Сондықтан ба, кім білсін,
Келеді ұйқым ашылып.
Аспанның жыпыр күмісін
Барады бұлыт жасырып.

Бұлтқа ма, тауға ма?
Жоғалды барып, шөгіп ай.
Қап-қара түнек айнала,
Бейне қою қарамай.

Түн тонын тіліп қайшыдай
Фарлары көзге шағылған,
Біріндеп барып таусылды,
Машинелер ағылған.

Жыландай тұрқы тым қысқа,
Алда, асфальтті із ғана.
Жарысамыз кей тұста
Қосаяқпен біз ғана.

Қосаяқ жалт бергенде,
Өтеміз ағып ілгері.
Мені де торлап меңдейді
Ауыр әсер түндегі.

«Ереке!» деймін, қалғыған
Ерболатқа сол кезде.

Бүркіттей түлкі аңдыған
Селт етіп ол ілезде:

— Немене, Сәке?— десе, мен:
— Табайық ермек, ұйқы ашар!—
Десем, күліп Ерекен:
— Түн бе еді,— дейді,— таң асар?

— Кеңесейік! деймін мен.
— Кеңесейік!— дейді ол.
— Қызық кеңес айтып бер!
Қысқарсын мына қашық жол.

Қашық жолға машина
Келеатқандай аяңдап!..
Түскенінше есіңе,
Бер өміріңді баяндап!..

Олай дейтін себебім:
Шаруа жайын сан айттың.
Табылып талай керегім,
Білімімді молайттың.

Мен ғана емес, талайды
Тамсандырды байлығың.
Үлгі деп халық қарайды,
Істеріңнің барлығын.

Талай ғалым, мамандар,
Арнады томдар көлемді,
Ақыннан бар адамдар
Шығарған топтап өлеңді.

Әр кезде алған әсері
Молайғанда құралып,
Көп нәрсе жазды көшелі,
Бір ғана Ғабдол Сланов.

Жасап талай жорықты,
«Роман жазу ауыр» деп,
Очеркті тоғытты,
Бақбергенов Сәуірбек.

Қалжыңдап айтсақ: көрем деп,
Атқарған сендер зор істі,
Түк жазбаған, көп қой жеп,
Ақындар кейбір борышты.

Мен олардың іздерін
Қояйын шарлап баспай-ақ.
Сөздерімнің тізбегін
Құрайын бәлкім басқарақ.

Ұзын сөздің, Ереке,
Қысқартқанда аяғын;
Бір тақырыбым жыр етер,
Сенің өмірбаяның.

Одан жұрттың білері:
«Баяғы — батырақ, бүгін — ер».
Кәзіргі сенен тілегім, —
Осы жәйді айтып бер!

Қайда тудың, қайда өстің,
Нелер көрдің, бәрін айт!

Шол, бәрін өткен белестің,
Бүгінге жетіп бір-ақ қайт!

— Хұрметті Сәке, бөлмей-ақ
Маған ғана уақытты,
Жырыңмен түрлей бер бояп,
Ермәмбетов Уахитты.

Ең құрметті ақсақал,
Жетпістен асты, бірақ, жас.
Алпысында ап тоқал,
Туды үш ұл қарбалас.

Көрмеген ол ұлдарды,
Күдіктеніп, етер сөз.
Көрсен тартып тұр бәрі,—
Орақ тұмсық, шегір көз.

Немесе, Сәке, сипатта
Онғарбаев Саужанды¹,
Қызылшадан ойпатқа
Үйді талай тауларды.

Не жазып көр, агроном
Великанов Бористы.
Ақылы тапқыр, ойы кең,
Дәл болжайтын бар істі.

Қойшылардан жазуга
Дәл келеді Тұрғанбек.

¹ Социалистік Еңбек Ері.

Жарыста ылғи озуда,
«Бар қойы егіз туған» тек.

Жұлдызды қойшы іздесең —
Есентаев Озарбай,
Қойшыны «жүз мың» десең,
Бірі де қойды оза алмай.

Бәрін тізіп нетейін,
Еңбектің Ері — он алты.
Бірінен-бірі өтеді,
Түйіндеп айтсам — бәрі алтын!..

Мың екі жүз үйдің мен
Таппас ем, жаман адамын.
Тек, іске қос, біліп жөн,
Жұмса тауып амалын.

Жұмса іске әр қашан,
Қолынан оның келерлік.
Дүниеде жан жоқ орасан,
Бағынған барлық шеберлік.

Дәрігерге көне ме,
Мысалға алсақ,— комбайн?
Қолынан іс өне ме,
Білмегеннің әрдайым?

Білгеніне жіберсең
Атқармайтын шебер жоқ.
Тапсаң ырқын түгел сен,
«Жалқау», «олақ» деген жоқ.

Колхозды десек,—«аса зор
Машиненің денесі»;
Ондағы барлық еңбеккер,
Не — бөлшек, не — шегесі.

Тұтаспаса солардың
Бір орынға қаруы,
Ауырды жеңіп алар кім?
Биікке қиын баруы.

Он бес жыл бұрын бұл колхоз,
Болса елдің сорлысы;
Кетсе бертін байып тез,
Ерлердің ғана қол күші.

Колхоздық атақ, әлі де
Әйгі боп, биік өссе бой,
Колхозшының бәріне
Ортақ осы абырой!

— Машиненің мыңдар сан
Бар өзіндік моторы.
Сондай көріп барлық жан,
Сені де жыр етеді.

Басқарар ісі болмаса,
Мотор да жәй бір «ызылдақ».
Моторға істі жалғаса,
Пайдалы жұмыс қызынбақ.

Болған бар және болмақшы:
Басқарушы, қостаушы.

Ерекше есте қалмақшы,
Бір істі бастап тастаушы.

Әзірленіп жатсаңдар,
Қолхоздың ұлы тойына
Сен емес пе басқарған
Жиырма бес жыл бойына?

Сен болдың осы мәшіннің
Жүргізетін моторы,
Қолхозды бастап өсірдің,
Сондықтан жыр етеді.

Өзіңе тән, әрине,
Сенің де бар кемдігің,
Кетеді басып бәрін де,
Өнімді, адал ерлігің.

Ширек ғасыр басқартып,
Сыйламайды босқа көп.
Билейтұғын жасқантып,
Бұл заманда патша жоқ.

Келмесең ылғи өрлеуде,
Болмасаң «сиыр сүті көп»¹,
Жұлдызды алтын, кеудеңе
Қадамас еді үкімет.

— Қашсам да қалай бұлтарып,
Қойдың-ау, Сәке, құтқармай!..

¹ Қазақтың «берері мол» деген мағынада айтатын қанатты сөзі.

Боп жүрмейін, мен «алып»¹
Көлеңкеде жұрт қалып!

— Бұл сөзіңнің, Ереке,
Жоқ артық я қатасы;
Дегенмен, сені жыр ете
Деседі олар: «атасы!».

Жемісті ағашқа жайыла
Өскен олар көп бұтақ.
Тоқтасақ жеке жайына,
Әрқайсысы бір кітап.

Оларға да жетерміз,
Алдағы күнде аяндап.
Әзірге ермек етерміз,
Бер өміріңді баяндап.

— Ойбой,— деді Ерболат,—
Сілтедің тағы іріге!
Жетеді бұл жолға нақ,
Ол жайдың жүзден бірі де.

Сізге ненің керегін,
Айтпай-ақ іштей сеземін.
Қысқаша айтып берейін,
Өмірімнің кейбір кезеңін!

Тамағын кенеп алды да,
Ерболат кеңес бастады.

¹ Ешкімнің күші жетпейтін «батыр» мағынасында.

Жеткенше біз аулына,
Талайын айтып тастады.

АТА-ТЕГІ ТУРАЛЫ

— Мен жасымнан көргем жоқ,
Қатысып билік-ерлікке.
Сөзі түгіл бетпе-бет,
Би мен ерді көрдік пе?

Ай, көрмеген шығармын,
Еріңді де, биді де,
Бейнеттен болмай шығар күн,
Көруге қолым тиді ме?

Тиген жоқ, алған үлгім жоқ
Биден, ерден, шешеннен.
Бұл жөнде басқа білгім¹ жоқ,
Әжем менен шешемнен.

Алтымда өлген шешемнің
Аты еді Назира.
Салдарынан кеселдің
Тап болды жастай ажалға.

Сымбатты, сұлу, аққұба
Адам-ды биік денелі.
Сыйлатқан жақын, жатты да
Әлінше тиіп көмегі!..—

¹ Ұлы жүз елінің «білген жоқпын» деген мағынада айтатын диалекті.

«Әкең ше?» деген сұрауға
Ерболат мырс етті де,
«Ие еді,— деді,— тек, малдан
Білмейтін басқа түкті де.

Денесі де күйкі еді,
Жұтта туған көбдіктей¹.
Кескінінің сыйқы еді,
Күнге жайған терліктей.

Періштедей шешемді
Сондай жанның алғаны,—
Қазаққа болған кеселдей,
Ескі әдеттің салдары!—

Қалжыңдамақ болдым да,
— Сен қалай тудың содан?»— деп,
Айта жаздап қалдым да,
Тоқтадым «кейін соғам» деп.—

— Ескі ауылда білесің
Барлығын қандай өнеге.
Әженің баурына кіресің,
Болсаң бірінші немере.

Бесіктен мен де болыппын,
Әжемнің «туған» баласы.
Шешемнен оны қорыппын,
Ақмағымды қарашы!

¹ «Күйек асты» болып, қысты күні туатын арамза қозы.

Сөйтіп жүріп, ес кіре,
Сезіндім кімнен туғанды.
Айта алмай, бірақ естіре,
Сәби ойым қуланды.

Ал, кей кезде, шешеммен
Кездесе қалсам оңаша,
Толқыған жаны әсермен
Бетіме үңіле қараса,

Түсе ғап әжем есіме,
Жып берем де қашамын.
Кейде ұстап ап, төсіне
Құшырлана басады.

Зорлап сүйсе бетімді,
Етімді үзіп алғандай,
Демінен маған от бүркіп,
Болады денем жанғандай.

Мен көрген күні бейбақтың,
Өтті көген басында.
Тұрса да шыжып қайнап күн,
Қой сауды қосақ қасында.

Өнері ме, немесе,
Болды ма екен жан шері?
Тітірер адам денесі,
Даусы зарлы әнші еді.

Ауыр еңбек үстінде
Көмекейі бүлкілдеп,

Ән айтса, өтпей ешкім де,
Тыңдайтын тұрып, «шіркін!» деп.

Білмей де қалдым, сол халда,
Неден, қалай өлгенін.
Қысты күн, суық боранда,
Білемін, тек көмгенін.

Атам, әжем, әкемде
Шықпаған тек жан қалды.
Долы жел биік көтерген
Құлағымда зар қалды!..—

Елестеп көзге сол өлім,
Кеткендей жаны түршігіп,
Ерболат тартып кең демін,
Алды бір ауыр күрсініп.

Осы бір тұста машине
Бір белестен әрі асты.
Кеңесін алып есіне,
Ерболат сөзі жалғасты.—

Әжемнен, жұрттан естуім,—
Арғы атамыз — Жалайыр¹.
Етеді аңыз: «өскен,— деп,—
Желкесіне жал айыр.

Нар түйеге жеңдесер
Ірі екен,— дейді,— денесі.

¹ Ұлы жүздің бір үлкен руы.

Қадала қалса тас тесер
Өткір,— дейді,— жебесі.

Садақ тартса құлатқан,
Қиядап құлжа, тексі.
Құлапды ұстап қыраттан,
Жетектеп алып кетеді.

Жолбарыс пен аюды
Жекпе-жекте алған деп,
Сондықтан бүкіл ұруды,
Ұраны қылған «Қаблан» деп.

Кейінгі біраз атаны
Созбайын бері шіреп тым;
Оның да шыққан атағы
Жалайырда — Шінетпін¹.

О да батыр деседі,
Жаудан елін қорығач.
Өліпті ақыры деседі,
Шыңғыс ханның қолынан.

Шінеттен өрген бергісін,
Дей алмаймын: «таратам».
Болмаған би, ер кісі,—
Білетінім: өз атам.

Атамның аты — Өренбек,
Әжемнің аты — Айтолыс.

¹ Жалайыр ішіндегі бір ру.

Атамды атайды «мерген» деп,
Осы маңда ел тегіс.

Аспанда құсқа, жерде аңға
Атқаны босқа кетпеген.
Өзі өскен заманда,
Одан мерген өтпеген.

Өмірінде бар малы,
Жалғыз ғана ат болған.
Жақсы ат болған арманы,
Сондай ат ылғи тап болған.

Әжемнен туған деседі,
Он екі ұл, сегіз қыз.
Аң етін жеп өседі,
Сол ғана боп бар дәм-тұз.

Әжем қолдан илеген,
Аң терісі кигені.
Өлтірмей сондай күйменен,
Атамның ғажап, сүйреуі!

Ұлдарының бәрі де
Өзіндей ірі дәу болған.
Денеге сәйкес әлі де,
Дендері түгел сау болған.

Мал түлігі болғаны —
Жалшылыққа бытырап;
Он ұлы қатын алмады,
Өмірінше болып батырақ.

Қайда өліп, қайда көмгенін
Он батырақтың бәрінің
Білетін жан жоқ елдегі
Адамдардан әлі күн.

Әкем болған ұлдардың
Кенжесі және күйкісі.
Батырақ өңшең құлдардың
Ең жасығы, шикісі.

Әкеммен туыс қыздардың
Болыпты бәрі ажарлы.
Заманда ауыр — қыздар күң,
Шетінен болған базарлы.

Бейбақтарды әкесі
Шықпай жатып қыз аты,
Қалың малын өтеуші
Алған да кеткен ұзатып.

Менімен құрдас бір қыздың
Еді аты — Тазагүл.
Күшігіндей құндыздың
Жан еді ұлпа, таза бір.

«Он алтыншы жыл» атты
Болмады ма дүрбелең?
Соққанда дауыл сол қатты,
Ел қалды ма бұлмеген?

Біздің үй де бүлініп,
Атам қашты Қытайға.

Жау қолына ілініп,
Айналдық біз жұтауға.

Білмей де қалдық сол кезде,
Көп «аға» қайда кеткенін.
Білмедік тек үйдің ілезде
Өлерлік халге жеткенін.

Әкем байғұс сол тұста
Болған еді сырқатты,
Күн көрерлік қол қысқа,
Жоқшылық бізге тым батты.

Сол кезде бір бай, сияқты
Өңкиген кәрі күшіген.
Ақ сақал, ақ мұрт қияқты,
Жан шошырлық түсінен.

Тазагүлді он жасар
Сатып ап бір қап тарыға
Әкетті!.. Күш жоқ таласар,
Өлердей батты-ау, жаныма!..

ЖАЛШЫЛЫҚ ТОНЫН ЖАМЫЛУ

Ерболат ауыр күрсініп
Тағы бір рет алды да:
Бастады кеңес құлшынып,
Тамағы аздап қарлыға.

— Біздің елде болды бай,
Қара-қожа дейтұғын.

Биені жүгімен қақалмай,
Түйені түгімен жейтұғын.

Қожаларды демей ме:
«Пайғамбардың тұқымы?»
Кең болмай ма көмейге,
Мол болмай ма жұтымы?

Сырт қараған адамға,
Еді Қара — мүләйім.
Екі сөздің бірі «алла!..
Бере гөр, патша құдайым!»

Жылан өңді кісі де,
Қасқа бас, беті бір уыс.
Қанын тартқан ішіне,
Қара тастай суық түс.

Қарға тұмсық, қысық көз
Ойнақшиды түлкідей.
Қылығы да қатыгез,—
Жиырылған кірпідей.

Қапсырар қышқаш сияқты,
Имейген мұрын, иегі.
Таңқы мұрт, ұзын қияқты,
Сақалы — қошқар күйегі.

Қара дене қатыңқы,
Бурадай бейне жараған.
Жанырлық пышақ жақ-ұрты
Түрі иттей қабаған!

— Пау, шіркін!— дедім,— Ереке,
Келтіріп бақтың келбетін!
Бояумен жарқын түрленте
Жасап бердің суретін!

— Асырып айтты дей көрме,
Жалғаны емес, ырасы.
Шығармас ешкім бекерге,
Білетін жұрттан сұрашы!

— Сұрайын оның несіне,
Сөзіңе көңілім иланды.
Қай малды мол өсіре,
Айтып бер, енді, жиғанды!

— Қара-қожа болатын,
Кейде орташа, кейде бай.
Маңдайға сыймай қалатын,
Сауда қойын келсе айдай.

Өз қолында бір мыңдай
Қой, ешкі ғана өсетін.
Сауда қойы бір ыңғай,
Жиырма мыңдай десетін.

«Қарқарадан¹ жиғаны,
Қояндыда² өтеді.

¹ Қарқара — Қазір Алматы облысының Кеген ауданында, биік тау арасындағы ауасы салқын, шөбі шүйгін, суы мол, жазық жайлау. Онда революциядан бұрын Қазақстан мен Орта Азия түгел қатынасатын, Индия мен Қытайдан саудагерлер келетін, жыл сайын көктемде ұлы жәрмеңке болған.

² Қазір Қарқаралы мен Баянауыл ауданының ортасында, Қарқара сияқты, жылда жазды күні жәрмеңке болатын орын.

Сонан соң елдің имамы
Болады да кетеді.

Сәлде орап, ел ақтап,
Жүреді бала піштіріп.
Аурулы үйде қонақтап,
Емдейді оқып, үшкіріп.

Пидия, зекет, садақа...
Сарқылмайтын бұлағы.
Жынын шашып бората,
Бақсылық та құрады.

Талақ, неке қиярдай,
Аз болып тағы олжасы.
Жеседі бірге, ұялмай
Қатындардың қалжасын.

Жиғандарын тасиды,
Арбалап та, дорбалап...
Жалшыларға ашулы,
Жүрсе де ылғи «аллалап».

Атқармаса ойындай,
Әлдеқалай бір ісін;
Қоймайды сыдырып айырмай,
Таспадай ғып жон терісін.

Әбін Қожа әкесі
Болды одан да айуан:
Орыстан тамыр купесін¹
Өлтіріп, содан байыған.

¹ Купец — саудагер.

Өренбектің ұлдары
Жалшысы болған кезекпен.
Батып ұрысқан-ұрғаны,
Ұзақ тұрмай, тез кеткен.

Талай жыл баққан малдарын,
Батырақ әкем — Мерген де.
Күнелткен тістеп бармағын,
Шыдаған қорлық көргенге.

Айттым ғой мана,— әкемнің
Үйленбей он ағасы,
Қорлықта өтіп бекер күн,
Өшкен деп,— ақыр қарасы.

Он бірінші ағасы —
Иемберген үйленген.
Әйелдің бопты шаласы,
Түрінен адам жиренген.

Не тұлға, не кескін жоқ,
Салдыр-салақ бейшара.
Басқа тиер ешкім жоқ,
Алмағанда не шара?!..

Қызы екен сорлы, Қожада
Жүретін бір жалшының.
Келісе ғапты өз ара,
Болмапты оған мал шығын.

Ал, әкемнің алғаны
Екенін айттым — Назира,

Болғанын — әйел саңлағы,
Біткенін — сұлу ажар да.

Ажарына сай біткен
Мінезі мен қылығы.
Дейсін ғой, «қалай іліккен
Әкеңнің оған құрығы?»

Құрығы түскен шешеме,
Әкемнің емес, әжемнің.
Шешемнің әкесі, деседі:
Жалшы екен көрген әзер күн.

Ата-анадан Назира,
Жасында жетім қалады.
Бермей төнген ажалға,
Әжем асырап алады.

Хал-қадары жеткенше,
Өз қызындай бағады.
Жорғалап алдында кептерше
Әжеме шешем жағады.

Әбеннің көзі түседі,
Назира оннан асқан соң.
Кетпей ме құрбан кесегі,
Аш қасқыр аузын ашқан соң?

Шешемді алмақ болады,
Төрт қатынның үстіне.
Табылмаса амалы,
Кім төтеп болмақ күштіге?

Әжеме сөз салғанда
Өтініп, қызды беруін;
Әжем амал қолданған,—
«Боп койған деп келінім!»

Қожа зорлық жасауға,
Ғұлы елден батпаған.
Түсіп сондай тұсауға
Шешем жанын сақтаған.

Менсінді ме, жоқ па әлде,
Әкемді бейбақ «ерім» деп,
Абыройлы, тоқтаулы,
Жүре берген «келін» боп.

Хал-қадары жеткенше,
Әжем күткен қызындай.
Не қызметін өткерсе,
Шешем де жүрген бұзылмай.

Он үште бала көтеріп,
Он төртінде ұл тапқан.
Құрсағының еті өліп,
Болмаған жылы құр жатқан.

Біреуі туып тірідей,
Біреулері түсік боп,
Айтқанда байдың тілімен —
«Жыл сайын иттей күшіктеп...»

Туа сала баланың,
Өле берген бәрі де;
Асырауға ананың
Жетпеген болар әлі де!

Жетеді қайдан: қаршадай
Шағынан болса сауыншы!..
Жүретін күн жоқ шаршамай,
Басынан асқан бар ісі.

Қарындасым Бибіш пен
Мен-ақ тірі қалыппын.
Күн кешті Бибіш күйінішпен,
Мен-ақ көрдім жарық күн.

«Күйініш» дейтін себебі,—
Қытайлық қазақ — бір бай шал,
Әкемді алдап,— «Беремін
Матастырып қалың мал!»—

Деп он жасар Бибішті
Әкеткен... содан хабар жоқ!.
Болдық та қалдық күйінішті,
Бірақ, істер амал жоқ!..

Бейнет пе, әлде қайғы ма,
Жасынан шешем байғұсты
Жеңді де, күштен айрыла,
Мен ес біле қан құсты.

Төсек тартып бірер жыл,
Айналып сорлы масылға,
Суалып ақыр бітті өмір,
Жиырма бір жасында.

«Әлдеқалай қосылған
Жары еді» десек те,

Құса боп әкем тосыннан
Жатып алды төсекте.

Біраздан кейін байғұсқа,
Тіршілік жасар жан бітіп,
Жоқшылық айдап алысқа,
Алып кетті қаңғытып.

Осы бір тұсқа килікті,
Көтеріліс, дүрбелең.
Теңіздей шайқап ел-жұртты,
Қалмады ауыл бұлмеген.

Біздің үй де бүлініп,
Өлмеуге аштан тырбандық.
Құрыққа Тазагүл ілініп,
Болып кетті құрмандық.

Алыста әкем... бар салмақ
Түсті жалғыз әжеме.
Жүректі жүрдік жәй жалғап,
Қатықсыз қара көжеге.

Біздің үйдің мен ғана
Жұмысқа жарар еркегі.
Бұған дейін көр-бала,
Далдаңдаған ерке едім.

Аштыққа қиын төзуім,
Қалды еркелік адыра,

Соңына түстім қозының
Жалшылық тонын жамыла.

ЖЕНТЕК ЖЫНДАНҒАНДА

Барынша сілтеп көсілген
Машинеміз бұзылып,
Кілт тоқтап, жіптей есілген
Әңгіме кетті бұзылып.

Шофер түсіп, көтеріп
Машиненің капотын,
Деді:— «Сабыр етелік,
Іс болды таңға жететін».

«Сусадым» деген сылтаумен,
Әлденені жұтып ап,
Тілдесіп үнсіз мылқаумен
Кетті әр жерін шұқылап.

«Сайтастың жоны, бұл» дейді,
Біз тоқтаған қыратты.
Ышқына жел үрлейді,
Тұндыратын құлақты.

Әрі, лебі өңменнен
Өтетұғын сұп-суық.
Бұл жотаны өңгерген,
Қалғандай, бейне, қыс туып.

Тойтарып демді ішіңе,
Тұншығып тыныс қысылып,

Болмасаң ие күшіңе,
Кетерліктей ұшырып.

Әлі де тас қараңғы,
Қоршаған бізді төңірек.
Ерболат ауыр дем алды,
— Болмағай,— деп,—керемет!

— Не керемет?— дегенде,
Делдие түсіп танауы.
Ыңыранып әреңге,
Қайтарған маған жауабы:

— Өзіңе мәлім, ауылдың
Шығысында Жонғар бар.
Ежелден снесі дауылдың,
Қар жамылған заңғар бар.

Тау ішінде кезең бар,
Атанған «Жонғар қақпасы».
«Жентек» атты өзен бар,
Басы қардың нақ қасы.

Тасымаған шағында
Тізеден суы келеді,
Тасыса сел боп ағын да,
Дарияға төтеп береді.

Қаралы ат енінен
Тырмысып әрең өтеді,
Қой, ешкіні — бейне, ссң,
Қалқыта алып кетеді.

«Жонғар желі!» атанған
Сұрапыл қатты дауыл бар.
Іргесін түре қопарған,
Қорқады одан ауылдар.

Басталады құйын боп,
Ол да алғаш Жонғардан.
Қашады қиыр-шиыр боп,
Жан қалмай жолда жануардан.

Қазандай тасты қаңбақтай
Домалатып кетеді.
Ызғары бетті қаратпай,
Өңменіңнен өтеді.

Биік таудың басынан
Мұз бенен қарды суырып;
Ағады Жентек тасыған,
Ел апшысын қуырып.

Бұрқанған Жентек үдетіп,
Тасыған бетте желігін,
Кетеді елді жүдетіп,
Ғарық қып малын, егінін.

Қирата қан-қақсатып,
Елдің бейғам кезінде,
Кетеді кейде оқсатып,
Тұрғындардың өзін де.

Өткен жылы Жонғардың
Желі қатты есті де,

Тасыған Жентек долданып,
Қалдырды әрең ГЭС-ті де¹.

Сайдағы село үйлері
Жөнелді қалқып астаудай!
Талай зор үйлер күйреді,
Орнында шөкім тас қалмай.

Жасырмай айтсақ, жетерлік
Адамның да шығыны...
Ойласаң зәрең кетерлік,
Жентектің сондай қылығын.

Ол жайында айтатын
Әңгімем бар ілгері...
Себебім не қорқатын,
Осынау желкем түндегі?

Ұнамай тұр бұныңның
Ышқына соққан өкпегі.
Ғажап емес тым шұғыл
Жентектің тасып кетпегі.

Отары қойдың бар еді,
Жоғарырақ сағада.
Жусайтын жері тар еді —
Аталатын «Тал қора».

Тал қора тұсы кең ойпат,
Қазандай қайқаң шүңірек.

¹ Су электр станциясы

Малға пана — жел жайқап,
Өседі қалың тал, терек.

Ортасында обадай,
Құралған құмнан төбе бар.
Карасаң тұрып анадай,
Ойпатқа тіккен сөре дәл.

Тасыса Жентек, сол тұсты
Кететін еді сел басып.
Ел жинап бойда бар күшті
Шығатын жан таласып.

Кейбір кезде елдің де
Күші жетпей қалатын.
Сыпырып кетіп сел мүлде,
Қойлар сендей ағатын.

Сөйте ме деп бүгін де
Жүрегім тұр өрекіп.
Қиын болар бұл түнде,
Ел отырса керек қып.

Елге тезірек жетуге
Машина құрғыр бөгеді.
Сел басса жәрдем беруге,
Жаяу кеткім келеді!

— Не дедің?!— деппін «жаяулау»
Деген сөзге елеңдеп.

Тақырға да¹ таяулау
Келіп қалдық төмендеп.

Қозы көш жер осыдан,
Жатыр ауылдың түйесі.
Маңайы ырыс сасыған,
Ауқатты адам түйеші.

Жетеміз тез жаяулап,
Өтіп білер қыратты.
Қой деп едім, даярлап,
Қайтарда ішем шұбатты².

Шіркін шұбат бұл кезде,
Қандай қою, қышқылтым!
Сімірсең жадырап ілезде
Бітеді бойға күш бүтін!—

Сілекейім бұл сөзге
Кетті менің шұбырып.
Жететін болсақ ілезде,
Бой жазғым келді тынығып.

— Жаяу-ақ, онда, барайық,
Бусанар аздап арқамыз.
— «Мақұл! Деме «орайық»,
Төтелеп тура тартамыз!»

— Қараңғы түнде, дауылда,
Жолдан жазып кетпесек?

¹ Тақыр — таусымақ жотаның аты.

² Шұбат — түйенің қымызы.

— Көзді жұмып табуға
Кепілмін, егер беттесек!

— Қамамай ма,— деп күлдім,—
Қырдың қорқау, қасқыры?.

— Қасқыр түгіл, Жентектің
Жеңбейді бізді тасқыны!—

Еркексініп мен-дағы
Бекіттім енді жүректі.
Жолда қаруланғалы
Алдым темір күректі.

— Не болмақ,— дедім,— жаяулап
Барғандағы ұтарың?

— Шұбатты қойған даярлап,
Сіміріп, ауылға жытамын!

— Немен?
— Ат та ермейтін,
Желмая¹— жүрдек түйе бар.
Мәшіннен кем жүрмейтін
Жарау екі бие бар.

Қайсысы қолға түссе тез,
Мінеміз де тартамыз.
Аман болса қолқа, көз,
Машинедей жортамыз!

Ерболатпен екеуміз
Еңісті бойлай жаяулап,

¹ Желмая — ертегілік желгіш түйе.

Өткізбей уақытты, бекер біз,
Жол тарттық ілгері аяңдап.

Аздан кейін қараңғы
Түнге де көз үйренді.
Ентелей аттап қадамды,
Артынан бастым күйбеңге.

Біраздан кейін дауылдың
Күшті екпіні бәсеңдеп.
Ауғандай бастан ауыр күн,
Ашылды аспан әсем боп.

Елестетіп көзіме,
Ақ қылшық қара құндызды,
Тұрғандай көрдім, өзіме
Күлімдеп сансыз жұлдызды.

Кей жұлдыз акты зымырап,
Қияға тартқан хиялдай.
Ауыр ой бастан ыдырап,
Ініне кірді жыландай.

Болмағанмен басылып,
Әлі де желден ызыңдау.
Түйткіл ойды жасырып,
Кеңеске кірдік қызулау.

* * *

Мен қазақпын, мекендеп
Өскен орман, жазықты.

Тауыңа кім тепеңдеп,
Бұлайша тақым жазыпты?

Тау түгіл, әрең шығамын,
Белеске көлбей жағалап.
Ылдида талай құладым,
Кей жерде кеттім домалап.

Кәзір де сілем қататын
Түйешіге барғанша.
Халге жеттім жататын,
Серігім қолтықтап алғанша.

Ылдида да, өрде де,
Мен бассам аяқ ақсаңдап,
Болса да ауыр, зор дене,
Ерболат келеді қақшаңдап.

Ор я жартас жолықса
Секіреді ылақтай.
Мен көтерем — арықша,
Баспаймын аяқ, сұратпай.

Көнбей де қоям кей жерде.
Дегеніне «өтелік!»
Игеріп денемді әреңге,
Ерболат алады көтеріп.

Болдырған кезде серігім,
Деді: «Еңіске кетеміз.
Жер жоқ енді демігер,
Нысанаға жетеміз!»

Тайғанақтап қойғанмен,
Еңіске жеңіл аяңдау.
Ерболат еркін алды дем,
Басталды өмірін баяндау:

— Тасуын айтсам Жентектің,
Түседі еске балалық.
Қозышы боп мен кеттім,
Табанға шөгір қадалып.

Сол табанмен баспаған
Жер жок, Жонғар бойында.
Табылмастан басқа адам,
Қараның бақтым қойын да.

Табынмен жусап іңірде,
Табынмен бірге ерте өрдім.
Қыс тоңып шидің түбінде,
Жаз ыстыққа өртендім.

Жаз жаңбыр, қыс боранмен,
Болса да күнім алысу;
Көбіне ішіп қалам мен
Сапты аяқтан сары су.

Әйелі болды Қараның
«Сара сұлу» атанған.
Имамы бұл даланың
Оған да болды қатал жан.

«Бетінен басқа әйелдің
Бар денесі ғаурат» деп,

«Сазайынды берермін,
Жүрмесең еркектен аулақ!» деп,—

Оқ жыландай ысқырды,
Дыбысынан ызғар сап.
Жолатпай ерден ешкімді,
Болды өлердей қызғаншақ.

Ұстады қорып бейбақты,
Жігіттер түгіл баладан.
Дейтін де «сенімен ойнапты»,—
Еркекті бетіне қараған.

Ашуланса перетін,
Түскенді алып қолына.
Көгере, талып өлетін,
Қояншық, тентек, долы да...

Күн кешкенмен қорлықта,
Бай болды Сара мінезге.
Қылығы жағып бар жұртқа,
Алды тартып ілезде.

Ұстаса да қосағы
Кетірмей таяқ төбеден.
Бар асын жұртқа тосады,
Кең пейіл, қолы береген.

Күйеуінің көп күні
Ат үстінде өтеді.
Халыққа жарқын беттігі
Сол күндер де жетеді.

Қолын тарта қояды,
Қожасы үйге оралса.
«Мырза» атын жұрт жаяды,
Сыйлайды жақсы адамша.

Осы Сара болмаса,
Өлер едім мен аштан.
Жең үшінен жалғаса,
Сол ғана маған қарасқан.

Кездесе қалса оңаша,
Айтатыны «қарағым».
Жанымнан өтсе жанаса,
Кетеді беріп тамағын.

Белгілі жерге, немесе,
Ас апарып қояды.
Жабыса қалам кенеше,
Сіресе қарным тояды!

— Жетті,— дедім,— Ереке,
Сұлуыңды мақтауың.
Толтырып аузыңды жыр ете,
Жегеніңді ақтадың.

Ақырында, сонымен,
Қайда кетті сол Сара?
— Кейінірек теңімен,
Қосылыпты бейшара.

Асықпасаң ол жайға,
Кейінірек оралам.

Келтірейік орайға,
Кеңесті айтқан манадан.—

Қостадым соны мен-дағы,
«Ереке, сөзің мақұл» деп.
Жалғанды кеңес,— «Ел-дағы,
Алдымызда жақын»,— деп.—

Күшігінен өсірген
Болды ұялас қос итім.
Кетпейді әлі есімнен,
Сол бір, екі дос итім.

Бірі ұрғашы, бірі еркек,
Еркегін қойдық «Шыңдауыл»,
Ұрғашысын кеспелтек,
Атап кеттік «Қырғауыл».

Екеуі де, көк қасқа,
Балуан дене, ірі еді.
Жаңғырып даусы тау-тасқа,
Арыстандай үреді.

Қоссаң батыл барады,
Білмейді аңнан таюды.
Кездесіп қалса жарады,
Қақпақылдап аюды.

Аю түгіл, тайыншадай
Бір рет қамап барысты,
Қан болса да шаршамай,
Қашырғанша алысты.

Аң шошырлық түріне,
Алыстан қорқып қарай ма?
Қасқырлардың бірі де
Жолаған емес маңайға.

Тек, айыбы — шабысқа,
Жүйрік емес, долаңдау;
Болғанмен мықты алысқа,---
Қуып жетіп ала-алмау.

Ал, қылыққа келгенде,
Дерліктей «бетер адамнан».
Таниды бір көргенде,
Екенін адал, арам жан.

Қаппайды адал адамды,
Аттаса да басынан. .
Жүргізбейді арамды,
Жолату түгіл, қасынан.

Таң сәріден табынмен
Қабаттаса өреді.
Кешке тағы бағынмен
Ауылға қайтып келеді.

Малға босқа ермейді,
Күзетінде қабаған.
Ақсақ ылақ бермейді,
Не қора, не даладан.

Бытырап далғай жайылып,
Алдынан мал кетпейді.

Қалыңына қайырып,
Ұнатпайды шеттеуді.

Жұптарын жазып жүреді,
Табынның екі шетінде.
Сезілсе хауіп, үреді,
Серігі жәрдем етуге...

— Иттеріңді мақтадың,
Сипаттарын жеткізе,
Аяқтамай тоқтадың,
Балалық шаққа бет түзе!

— Ескертпей-ақ, өзім де
Оралып соған келемін.
Қатпаған буын кезімде,
Айтайын иттің көмегін.

Айнымас жан серігім,—
Жүргенде қос ит қасымда,
Көншіп балалық көңілім,
Болмады уайым басымда...

Есінде бар ма, ағажан,
Басыңнан өткен балалық?
Балдан да тәтті сол заман,
Шіркін-ай, келсе оралып!

Астыма мініп тал атты,
Тауларды кезіп кетер ем!
Тасыса, шытпай қабақты,
Жентектен де өтер ем!

Бөгелмей көңілім жұлқынған,
Не тұрса да алдында,
Тотыдай түсі құлпырған,
Күп берер едім шалғынға.

Тілді үйірте теріп жеп,
Қымыздықты¹ жуамен,
Жалтылдап ұшса көбелек,
Жан таласа қуар ем!

Шаршамас ем ертеден
Қара кешке қуғанға.
Жидектей қызыл — бөртер ем,
Жүгіруден тынғанда!..

Бәйтеректен араның
Бал салған тауып қуысын,
Алар ем тыңдамай талайын,
Толғанша екі уысым!..

Шақса өлтірер жыланның
Тілі мен тісін суырып,
Түгі де кетпей шыдамның,
Алар ем белге буынып!..

Құрғақтағы құстардан
Жұмыртқа қоймай шағатын,
Өлтірер едім дұспанды
Құмырсқаға талатып!..

¹ Қымыздық — дәмі қышқылтым, жеуге ұнамды қурай.

Сақсынған ұшқыр аңдарды,
Жібермей-ақ ұзаққа,
Деп күліп — «байғұс алданды»,
Түсірер едім тұзаққа!..

Бір сәттерде сыймаған
Секілденіп жерге мен;
Жүк болмай жанды қинаған,
Шыңдарға шырқай өрлер ем!

Жып-жылтыр және тым тіп-тік,
Болмай бөгет қия-шың,
Көрер ем көзбен бүркіттің
Жан көрмеген ұясын.

Жетпес еді батылым,
Балапанын алуға.
Қалықтап ұшып ақырын,
Қымс етсем бүре қалуға,—

Қандыгөз ұя басары¹
Кетпес еді айналып.
Жамылып ылғи тасаны,
Құтылар едім айла ғып!

Сырғыр едім төменге,
Сарқырама² суындай.

¹ Ұя басар — бүркіттің ұрғашысы және ең зоры, ең қарулы-
сы, өжеті.

² Таудың шыңынан күрт құлайтын су.

Ауырмас еді денем де,
Дем тартар едім буынбай!..—

Осы бір тұста төменнен
Ит үре қалды шәуілдеп,
Ерболат сөзден бөгелген
Тоқтады «жақын ауыл» деп.

— Кетіппін,— деп,— көлденең,
Балалық шаққа қызығып.
Айтайын,— деп,— енді мен,
Әңгімемді тұжырып.

Балалық шақты есіме
Алмадым, Сәке, босқа мен.
Жатпай бір күн шешініп,
Жарымай киім, асқа мен.

Қайнағанмен дамылсыз,
Қазанында бейнеттің;
Балалықпен уайымсыз,
Қорлықта жүріп ер жеттім.

Қожаның құрдас баласы,
Болмады биік кегейден¹.
Мен он бестер шамасы,
Жігіт болдым серейген.

¹ Арбаның күпшегі мен шеңберінің арасындағы тіреу. Оңтүстік қазақтардың бұл сөзін солтүстік қазақтар «шабақ» дейді.

Жалпаймасам көлденең,
Тұрқым содан артқан жоқ.
Шешемдей ірі — бар денем,
Кескінім, бірақ, тартқан жоқ.

Жалшылық жаншып жасымнан,
Боп өскен соң бұйығы,
Басымнан сөз асырған,
Адамның болдым тұйығы.

Керкілдесіп кісімен,
Бетінен жанның алмадым,
Көптің қашып ішінен,
Жиылған жерге бармадым.

Біреулер: «Түсті, — деп жатты, —
Тағынан құлап ақ патша».
«Ақ қашып, қызыл кеп жатты —
Жоқ-жітікті жақтаушы».

Біреуі де бұл сөздің
Құлағыма кірмеді.
Бәрінен қызық, тау кезіп
Қойды бағып жүргенім.

Қара қожа сол тұста,
Балалы қаздай байпандап,
Айналды, бейне «туысқа»,
Қожайынсымай айқайлап;

Итінен жаман ұстайтын,
Жалшыларға күтім боп,

Ыстық, суық қыспайтын
Халде, киімін бүтіндеп;

Бір ісің бұрын жақпаса,
Бәріне кәзір ырза боп,
Ас бермей бұрын боқтаса,
Енді ашық қол мырза боп...

Бара берсе осылай,
Жалшы боп мәңгі кетер ме ем;
Қойса Жентек тасымай,
Ашуымды көтерген...—

Серігімнің кеңесін,
Құлағыма құя кеп,
Болсын деп оған демесін,
Дыбыс қостым «Иә?» деп.

— Жиырма бірінші жылды біз,
Атаймыз ғой «тауық»¹ деп,
Жер тақыр мидай, сол жаз, күз,
Жұтарлық төнді хауіп кеп.

Қайдан болсын,— ала жаз
Аспаннан жаңбыр тамбаса,
Тауға шығар кедей аз,
Байларменен тармаса.

Тауды барып жайлайтын,
Көлік қайда, күш қайда?!

¹ Қазақта жануарлар аты қойылған 12 жылдың (мүшел) біреуі.

Байдан сұрап алмайтын
Себебі,— ертең қыспай ма?

Тақыршылық соққан соң,
Осылайша төтеден;
Кедейде не күй сақталсын,
Мал болды жазда көтерем.

Жал-құйрығын жылқылар,
Тауысты түгел жұлып жеп.
Қойда түк жоқ қырқылар,
Қызыл шақа — жүнін жеп.

Салқын тауда, биікте
Бай жатса малын семіртіп,
Ұшырап кедей күйікке,
Көбейді сасық өлімтік,

Тауға бағып жаз бойы,
Малдарын Қара қожа да,
Қауіпте жоқ еш ойы,
Ілікпеді бір мал қазаға.

Ылажсыз жылжып етекке,
Таудың қары төмендей,
Күп перді жетіп Жентекке,
Шалғынға — жасыл берендей.

Сыдыртып Жентек сайларын,
Күз бойына жайлап ап,
Балқашқа қыс қойларын
Болды Қара айдамақ.

Мың шақты қойға әжеммен
Екеуміз ғана бақташы.
Бір сәтте қондық кезеңге,—
«Тал қораның» нақ қасы.

Қожаның үйі таудағы
Тоғайлы бір саянда.
Ит, құспен аң аулайды,
Сирек кеп малды жаярда.

Айтпадым ба, есуін,
Жонғардың желі кенеттен;
Ел қашып онда көшуін,
Сайдан, дауыл жол өткен.

Жабылып ел, малдың да
Тастамай бәрін айдайды.
Қалғанның дауыл алдында,
Ілезде сору қайнайды.

«Тақыр тауық» күзінде,
Біз де сорға іліктік:
Қаһары түтеп жүзінде,
Бас салды дауыл ұлып тік!

Күндіз емес және түн,
Жатқан шақ, шырт ұйқыда.
Боп кетті дүние шу, ың-жың,
Тигендей қасқыр жылқыға.

Төбеге тіккен күркені
Әкетті дауыл ұшырып,

Тоғайды жайпай өртеді,
Жер-ошақ оты ұшынып.

Шошынып біз оянып,
Ұйқыны ашып үлгірмей,
Тасқыны Жентек таянып,
Келе жатты күмбірлей.

«Ә» дегенше болмай-ақ,
Төбенің маңын сел басты.
Маңыраған малды аяп,
Қорғауға жан таластық.

Жүретін иттер бұл мезгіл,
Алыста үріп аңсырап;
Талағандай жел ызғын,
Тығылды бізге қаңсылап.

Ағыны екпіндей су өсіп,
Кетті асып тізеден.
Сырғыта әкетті сіресіп,
Бұқадай, бейне, сүзеген.

Амалың жоқ, сонда да
Екпіндеген тасқынға.
Жөнелді толқын малды ала,
Ұқсап қуған қасқырға.

«Сақтайтын бар ма?!» дегендей,
Шуласты қойлар маңырап.
Үрей боп әжем өлердей,
Жіберді жылап, аңырап.

Мен түстім селге күп беріп,
Шықпақ болып қойды алып.
Әжем де түсті шылп беріп,
«Қайттім,— деп,— құдай?!» зарланып.

Жөнелді жұлқи Жентектің
Мені де қатты екпіні.
Десем де «мықты еркекпін»
Жедім одан тепкіні.

Ыққа ағып кеттім де
Әрең деп қана оңалдым.
Бір төбеге лектім де,
Алқынып зорға дем алдым.

Орала ғап басыма,—
«Әжем қайда?!» деген ой,
Қап қара судай тасыған,
Дірілдеп кетті тұла бой.

Бұндай халды көрмегем,
Қиынға талай төзе кеп,
Даусымды қоса желге мен,
Салдым айғай «әжелеп».

Қайталасам сан рет,
Қайтарар жауап дыбыс жоқ;
Барады сыздап жан-жүрек,
Алқынды өкпе, тыныс жоқ...

Құм топырақты сапырып,
Кетті су, сары көже боп...

Зарлана бердім бақырып,
«Әже!.. Әже!.. Әже!..» деп!..—

Қасымда Ерболат тұрғандай,
Сол қалпында шырылдап;
Төбемнен найзағай ұрғандай,
Кетті бойым шымырлап.

Дедім: «Мына зарыңа,
Мен де өліп кетермін!
Түсір де жылдам жадыңа,
Тез айтшы, тоқ етерін!»

— Аржағында көп сөз жоқ,—
Деді Ерболат,— созатын.
Кетеді енді кек сөз боп,
Қайғы мен ашу қозатын.

Қояншық ауру секілді
Тасқын да, Жонғар желі де.
Бұрқан-тарқан көпірді,
Ойнатып жынын өңірге.

Бір кезде бұған жынынан
Екеуі де айығып,
Бәсеңдеп дауыл ұлығын,
Су да кейін жайылып,

Түксиген бар табиғат
Ашуын бойдан таратып,
Бола қалды рақат,
Арайлап алтын таң атып.

Мен тізеден саз кешіп,
Денемді сүйреп әзер деп,
Шықсам да қоймай төбешік,
Ешбір жерде әжем жоқ!..

Және де ешбір сыбыс жоқ,
Қойлардан я иттерден.
Зарландым «өлген дұрыс деп,
Тірі қор боп бүйткеннен!..»

Шөп оралса аяққа
Сүрініп, діңкем құрыды...
Сап ете қалды құлаққа,
Бір кезде иттің ұлуы.

Селк еттім де, селтиіп
Тұра қалдым елеңдеп.
Құм төбеден үрпиіп
Келеді бір ит төмендеп.

Саз, топыраққа бар дене
Ұйпа-тұйпа малшынған;
Зілді ауыр әлде не,
Өткендей бойы жаншылған.

Секілденіп, сүйегі
Күл-талқан боп қираған,
Сенделіп, жоқтай сүйері,
Басады аяғын қиралаң.

Таянғанда таныдым,
Өзіміздің Қырғауым!..

Кеткен ғой алып қаруын,
Долы тасқын, сұм дауыл!

Атын атап «күшім!» деп,
Жақындап едім, жалт берді.
Айтқандай «өзің түсін!» деп,
Жалт бұрылған жаққа үрді!..

Ой келді: «Маған аңдатқан
Болмағай еді ишара!..
Әжеме алып бармақ па,
Бастап мені бишара?»

Жан ұшырып жүгірдім,
Қалмай иттің соңынан.
Жыңғылға жетіп кідірдім,
Шәуілдеп қаншық торыған.

Малшынған сазға киімі,
Жастанып құмды, қырынан
Жатыр әжем бұйығы,
Әл бітіп, сүлдер құрыған!..

«Әжетай!» деп бас салып,
Көтеріп алдым кеудесін.
Кеткендей бойға күш дарып,
Мені аман көрген соң,

«Ержаным!» деді кемсеңдеп,
Бетіме-бетін тигізіп.
Тілеп ем «тірі көрсем!» деп,
«Қоштасса,— деп ем,— сүйгізіп!

Көрдім сәулем, тірідей,
Тілегім теріс болған жоқ,
Енді іркіттей ірімей,
Өле қалсам арман жоқ!..»

Қысқарсын, ұзақ сөз енді,
Жаңартпайын жаңқалап,
Түйіні: әлсіз әжемді
Жеткіздім қосқа арқалап.

Жинастырып шошайттым,
Дауыл шашқан күркені.
Ақсарбас¹ қоса айттым
«Болғай,— деп,— әжем, тек, тірі!»

Суға кеткен қойлардан
Не сыбыс, не хабар жоқ!
Сыздайды жүрек ойланған,
Бірақ, істер амал жоқ!

Әжем жатыр әл үсті,
Қойларды іздеп шығуға!..
Қарадан көрем не істі,
Төзбесе мынау шығынға?!

Ол да жетті іңірде,
Мінген атын борбайлап.
«Қалдырмай малдың бірін де
Қырдың ба?!» деп айғайлап.

¹ Құрмалдыққа шалатын қой.

Хал-жайды көріп, талықсып
Атынан аунай құлады.
Ашуы кернеп, ал, өксіп,
Сақалын жұлып жылады.

Жұбатқан мені қамшымен
Жіберді тартып басымнан.
Жанбырдан аққан тамшымен
Бір болды қаным жосыған.

Қараның халін түсініп,
Қол да, тіл де қатпадым.
Тек, «таяқтан ұшынып,
Кетер» деп көзді сақтадым...

Әжем шықты ойбайлап,
Сенделіп жан-таласа.
Қараға — «Тақсыр, қой-қойлап»,
Жылады тілеп араша.

Араша түгіл, әжемді,
Жіберді түйіп кеудеге!..
Қарайып кетті көзім де,
Қалтырап кетті бар дене.

Сол бір шақта, Жентектей
Бұрқан-тарқан тасыппын.
Ұмар-жұмар Жентектей,
Қараны астыма басыппын...

Шеңгелімді бүркіттей,
Әлдекімдер қайырып,

Қылғындырып өлтіртпей
Алыпты Қараны айырып...

Айырғаны құрысын,
Болған соң қайғы-зары көп!..
Тоқтатқан әжем тынысын!..—
Кеудесінде жаны жоқ!..

Зілдей қайғы басқанда,
Сылқ еттім, сұлдем құрыды;
Қырғауыл қарап аспанға,
Үн қоса маған ұлыды!..

МАХАББАТ ЖОЛЫ МЫҢ ТАРАУ

Алдағы бұйрат белесте
Көсіле ойнаған, көмескі,
Әлде не жарық елестеп,
Жіберді бөліп кеңесті.

Жарқ-жұрқ сәуле көбейді,
Топтала ойнаған түлкідей.
Ерболат кенеп көмейді,
Жиырыла қалды кірпідей.

Неге өйткен себебін,
Сұрап едім саумалап.
— Қауіптеніп келемін,—
Деді,— іштей «сауғалап.»

— Неге?
— Жентек долданып,

Болмағай еді, тасыған!..
Қайтпағай еді көп жарық,
Бұзылған көпір қасынан!

Ерболат солай деді де,
Жүгірді ойға ентелеп.
Тырыстым мен де еруге
Күрегіммен жер тіреп.

Ұшты төмен, тың адам
Секілді, артына қарамай;
Кей кезде, таудан құлаған
Тастай болып домалай.

Асфальтті жол сол сайды,
Тартылған екен жиектеп.
Жарқыратқан маңайды,
Фарлар жетті иектеп.

Ортасынан тар жолдың
Тігіле қалып, алшы боп,
Құлашын жазып қос қолдың,
Ерболат тұрды қалшиып.

Екпіндеген «Победа»
Шұрр етіп, кілт тоқтады.
Ай-түйге шофер қарамай,
Сыбап бізді боқтады.

«Естерің дұрыс адам ба,
Бұл тұрыс, қай тұрыс?!» деп.
«Түнде байқай алам ба,
Жол ирелең — бұрыс?!» деп. .

Қылмыстыдай біз тегі,
Болған кезде ұрарман,
Машинелер тізбегі
Тоқтай қалды шұбалған.

Қоршаған топтан таныдым,
Малдыбаев Ысқақты.¹
Тоқтатты басып қарығын,
Көрсеткен бізге қыспақты.

«Тұрмысын, шырақ, танымай?
Хұрметті бұлар адам!»— деп,
«Қойсайшы, босқа налымай!
Шығын жоқ, бәрі аман»,— деп.

Деді шофер: «Не пайда,
Бұлардың маған атынан?
Он бес жыл алу оңай ма?
Әрі кетсе,— атылам!»

Бізге шофер жекіріп,
«Жүріңдер!»— деп,— абайлап!»
Руліне барып отырып,
Ілгері қарай кетті айдап.

Басқалар да ілесе,
Артынан оның шұбырды,
Өзгелерін түгесе,
Ысқақ қана кідірді.

¹ Облыстық партия комитетінің қызметкері.

Бірінші сөз: «Апыр-ау,
Жүрсіндер жаяу қай жақтан?
Білдіңдер ме, батыр-ау,
Оқиғаны сорлатқан?!»

Қосарлана «Не?!» деп ек,
Жауабы: «Жентек қиратты!
Селге толып сай-өзек,
Қой атаулы суға ақты!»

Ерболат: «Шырақ, не дейсің?!
Ойының ба, шының ба?!»
«Ереке, баспен төлейсің,
Баттың ауыр шығынға!»

Бүгін түнде кенеттен,
Дауыл мен тасқын бастала,
Ести сала көмекке,
Аттанды барлық астана.

Машинеге қарамай,
Самолетпен бардық біз.
Қауіптің алдын орамай,
Қапыда, бірақ, қалдық біз.

Біз жеткенше сел қаптап,
Отардың орны тып-типыл,
Құм төбеде қонақтап,
Қойшы тіккен құр үй тұр!..

Көмек ете барғандар,
Әлгілердің барлығы —

Санын соғып қалғандар,
Тасқынға өтпей жарлығы!»

«Бұл не деген маскара,
Бақытсыздық еді?!» деп,
Секілді, бейне, жас бала —
Жіберді Ерболат еңіреп.

Қайғыға шомып, қалтырап,
Ерболаттың бүлгені,
Сұрлана қанын тартып ап,
Ысқақтың ойына кірмеді.

Тек айтқаны — «Таппадық,
Сізді қала, даладан,
«Бастық қайда?!» деп халық,
Арадай бізді талады!»

Жайдан-жай тұрып, менің де
Терлеп кетті маңдайым.
Жабырқаған көңілде,
Аз сөзбен айттым жол жайын.

Деді Ысқақ: «Мен-дағы,
Ендеше, кейін орайын!
Ашулы ғой, ел-дағы,
Өзім ертіп барайын!»

Машинеге бұрылған,
Сүмірейе отырдық.
Шығынға қатты ұрынған,
Қынжыла іштей өкіндік.

Ысқақ алда, біз артта,
Заулап мәшін сылаңдап.
Ілезде ақ таңдақ та,
Білінді алдан қылаңдап.

Жел де енді бәсеңдеп,
Болды көзін ілгендей,
Күн шексе кесте әсемдеп,
Тұра ма бұлт түрленбей?

Түрленген бұлт өртене,
Өрледі аспанға асыла.
Кигізді ғажап сәукеле,
Шоқылардың басына.

Тоты қанат таң нұры,
Аспанға кең жайылып,
Құлпырды жердің ой-қыры,
Шәйі шапан жамылып.

Көркейгенмен табиғат,
Түспенен талай құбылыс,
Тіл қатыспай, жандай жат,
Біз отырмаз тым-тырыс.

Отырған шақта осылай,
Тартып ішке тынысты;
Қоя ма адам шошымай,
Естісе кенет дыбысты?

Ысқақтың даусы!.. «Жолдастар,—
Деді.— Атты-ау, таң ғажап!

Жақұттай жайнап сұр тастар,
Түрленіп кетті-ау, тау ғажап!

Керемет әсер береді-ау,
Ақындар түгіл, басқаға!..
Әдемі ойлар келеді-ау,
Күш жетсе, жазып тастауға!..

Осындай жарқын дүниеде,
Сіздерді келем кейітіп...
Жегізіп жанды жүдеуге,
Болған да жоқ, тегі, түк!..

Мал да аман, жан да аман,
Тасқыннан, тасты қалқытқан.
Жәй сөзім еді алдаған,
Сіздерді мана қорқытқан.

Шынын айтсақ, жолдастар,
Дауылдың рас, соққаны;
Арнасына сыймай тар,
Жентектің таси аққаны;

Қолхозшылар күн бұрын,
Сезініп осы қауіпті,
Болмаудың мал мен жан шығын,
Әдісін тез тауыпты.

Төсепті тақтай, тар торап
Темір жолдық көпірге,
Фар жаныпты жарқырап,
Қой айдалар бетінде.

Шулаған қой айдауға
Жүрмепті, бірақ, бұйығып;
Олар жатқан сайларға,
Кеп қапты Жентек құйылып;

Жан басы сүйрей жөнелген,
Қойларды бірден-екіден;
Кейінгі қойлар бөгелген,—
Сөгіле ерген шетінен.

Артқы жағын қалқыта
Үлгергенмен су басып,
Айдаушы қойды малтыта
Ап шықты жан таласып.

Тасқынға бермей бір малын,
Өткізген түгел көпірден;
Құрытып Жентек амалын,
Екпіннен қайтқан лепірген.

Су сарқылып арнаға,
Басылған сол кез дауыл да.
Күзетіп аз жан ғана,
Басқалар қайтқан ауылға.

Самолетпен ұшып кеп,
Осы жайды көрдік те;
Оралдық кейін риза боп,
Жұрт жасаған ерлікке!..»

Түсініп енді «қыспақты»
Ерболат — буыны бекіген,

Қапсыра қысып Ысқақты,
Сүйіп алды бетінен.

Көншіп көңіл, қуанып,
Шүкіршілік еттік біз.
Кеткенін білмей, су алып
Көпірге де жеттік біз.

Жалпақ, мықты көпірді,
Әкеткен тасқын суырып.
Әлі де жынды секілді,
Ағады Жентек буынып.

Кесек тастар түбінде,
Сырғиды сумен күтірлеп.
Ақ көбік ойнай жүгірген,
Бусанады түтін боп.

Жанқадай қалқып барады,
Толқынға жуан бәйтерек!
Ілінсе бізге араны,
Құл болар ма ек, қайтер ек?..

Ерболат қарап тұрды да,
— Қатты екен,— деді,— екпіні!
Құшады сені қылғына,
Бассаң болды, тек, бұны!

Жаяу түгіл, ат түгіл,
Жығады грузовикті де.
Босатпай талай ақты бұл,
Ең жүзімпаз итті де!..

— Арғы жаққа өтуге,
Ағын өткел бермесе,
Ауылыңа жетуге,
Не амал бар, ендеше?

— Темір көпір маңына
Машинемен барамыз.
Оның арғы жағына
Ат шақыртып аламыз.

Почтасынан Ақсудың¹
Қояйын ауылды хабарлап,
«Білмеді-ау, жайын,— деп,— судың»
Отырған болар алаңдап.

Телефон соғып алған соң,
Көпірге тез жеттік біз.
Ысқақпен хоштасып қалған соң,
Ар жағына өттік біз.

Әлденендей себеппен,
Күткен аттар келмеді.
Киімнен қызу лебі өткен,
Күн аспанға өрледі.

Саябыр салқын самал да,
Осынау кезде тына ғап,
Бұлыңғыр ауа заманда,
Көгілдір түспен тұна ғап;

¹ Селоның аты.

Желпінген сайда сағымның
Жібегі жұқа, күлтілдеп,
Манағы долы ағынның,
Екпіні енді бүлкілдеп;

Сарғылтау сүттей, бетінен
Сыпырып алған қаймағын,
Егіннің орны шетінен
Көз жетпес кеңдік аймағын;

Әлдеқайда... жырақта...
Жұмыстан жүрген босамай,
Трактор үні құлаққа
Бізындайды масадай;

Белгісіз тұста тағы бір,
Қояды поезд қиқулап,
Ін маңында суыр жүр,
Сақсына оттап, шиқылдап;

Ешкібас¹ пен Тақырдың²
Жан біткендей тасына,
Өрген малдар жыпырлап,
Өн бойына шашыла;

Жонғардың қарлы жотасын,
Шыжыта күн қыздырып,
Жайнатып жалт-жұлт оқасын,
Қырқада шың, құз күліп;

¹⁻² Таулардың аты.

Бозторғай біткен «жаз қайтты»
Дегендей шырқап аспанға,
Арасын үзбей соза айтты
Жырлаған үнін қосқанда;

Көз әрең деп шалатын
Биікте тырна тыраулап,
Қимылсыз жайса қанатын,
Кететіндей жерге аунап;

Одан төмен тізіле,
Ұшады қаздар қаңқылдап,
Жөнелердей бізді іле,
Жапалақ жүр жалпылдап.

Түрлі түс гүлдер аспаннан,
Жауғандай бейне, себелеп,
Жалтылдай ұшып жасқанған,
Нелер көркем көбелек;

Биыл да шексіз көп болған,
Жемісінің шығымы,
Халқы бөге жеп тойған,
Жанға рахат шырыны,—

Бал сорған гүлден араша,
Жан құмартып іздеген,
Осы екен-ау, тамаша,
«Қоңырсыған күз» деген!..

* * *

Жылы күн, жым-жырт табиғат,
Жанға рахат,— жер жұмақ,
Тербеткендей бөлеп ап,
Кетті дене маужырап.

Ерболат та сол кезде,
Аңырайта ауызын есінеп,
«Келетін аттар ілезде,
Кешіккені несі?!» деп.

«Кисая қалғып алуға,
Жердің беті дымқос» деп,
«Аяндап ақырын баруға,
Сонау тұста тұр қос» деп,

«Ұйқы — дұшпан қамады,
Төңіректі қоршай кеп,
Шеңберіне алады,—
Деп,— Кәзір-ақ құрсау боп».

Деп,— «одан да ерінбей,
Қосқа аяндап баралы!»¹
Қалғысақ қатып темірдей,
Қоста тез ұйқы қанады!»

Біз осыған келістік,—
«Жазған құлда шаршау жоқ»²

¹ Ұлы жүз елінің «барайық» мағынасында айтатын диалекті.

² «Міндетті істі орындамауға болмайды» деген мағынадағы мақал.

Кеңеспен ұйқы бөлістік,
Ақырын ілбіп, алшаң жоқ.

Ерболаттың әйелін,
Атадық «Айжарқын» деп,
Көп қойылтпай бояуын,
Үйленген қалай қалпын, тек,—

Білмек боп, қойшы қосына
Келе жатып, аяңдап,
— Болайық,— деп,— ашына
Өтіндім — бер,— деп, баяндап!

Білгенімді бұл жайда —
Деді Ерболат,— аянбан.
Сүюім басқа, алай да,
Қозы Көрпеш, Баяннан.

Айжарқынға Қозыдай
Туа ғашық болғам жоқ.
Бесікте жылап азынай,
Лапылдай от боп жанғам жоқ.

Не Төлеген¹ болғам жоқ,
Көш бойлап, қыз таңдаған,
Қосбада² қалғам жоқ,
Жібекке³ жету боп арман.

¹ «Қыз жібек» поэмасының геройы.

² Төлеген қаза тапқан жер аты.

³ «Қыз Жібек» поэмасының героинясы.

Мәжінүндей,¹ немесе,
Санадан солып кепкем жоқ,
Ләйлі «ие!» демесе,
Жынды болып кеткем жоқ.

Бірақ, мен де әйелге,
Ұйыған жоқпын көрінген.
«Әу, Айжарқын!» дегенде,
Атаймын сүйген көңілден.

Қайтемін жұрттың, ол барда,
Баяны мен Жібегін?
Байланып соған қалған да,
Өмірлік жан-жүрегім.

Неліктен оны тандауды,
Болғанменен әйел көп,
Қысқаша ғана толғаулы
Берейін сөзбен дәлелдеп.

Бұл сөзге құлақ елеңдеп,
Кетті ұйқым ашылып,
«Тындауға әзір келем» деп,
Құлақ түрдім асығып.

— Бастайын,— деді,— кеңесті,—
Бұл жолы да әріден.
Боп қалған сөзден көмескі,—
Хажетті маған, бәрінен.

¹ «Ләйлі — Мәжінүн» поэмасының геройы.

Өмірімде ең ауыр
Батты әжемнің ажалы.
Жыртыла жүрек боп жауыр,
Жанымды жеді азабы.

Тіріде сүйген әжемді,
Өлген соң сүйдім мың есе.
Бұдан гөрі төзер ем,
Пышақпен денемді іресе!

Өткізгем жоқ еш түнді,
Әжемнің қабырын күзетпей.
Тыйдым ойын-күлкімді,
Жүдетті қайғы сүзектей.

Қатынынан айрылып,
Қаңғырған әкеме бармадым.
Қытайдан келген қайрылып
Атамның тілін алмадым...

Бауыры мұздай қара жер,
Біртіндеп көңілді суытты.
Еңбекте төккен қара тер,
Таратты бойдан уытты.

Селге аққанмен қойлары,
Бай адам, тегі жұтай ма?
Кім білсін, нені ойлады,—
Қашты Қара Қытайға.

Содан кейін жалданып
Мен қақпаған есік жоқ.

Аспабын қажет қолға алып,
Ақтармаған кесіп жоқ.

Олардың бәрін жазбақ боп,
Қалам алсаң қолыңа,
Кең жайыла қоздап кеп,
Сыймайды нелер томыңа!..

— Ереке, келер оның да,
Алдағы күнде кезегі.
Өтінішім,— жадында,
Үзілмесін өзегі!

— Болсын!.. Бірақ, керек қой,
Оған да шығар баспалдақ.
Тонналарын бөлек қой,
Айтайын азын мысқалдап.

Жүре бердім сол бетпен,
Айдалғанша ірі бай,
Жалшылық жастан терлеткен,
Бітпеді олар құрымай.

Байлардан кейін жалдандым,
Біреді жылдай кулакка.
Бейнетпен ауыр, сандалдым,
Ауылдан кетіп жыраққа.

Жүргенде, сөйтіп, жойылды,
Село мен ауыл қулағы.

Кедейлер қосып мойынды,¹
Бірігіп басын құрады.

Кинамадым, мен жанды,
Кесіп іздеп, жүріс қып.
Құшақ жая қарсы алды,
Жасалып жатқан Түркісб.²

Жапыра істеп жұмысты,
Еңбегім болды өнімді.
Ұнаттым қатты бұл істі,
Күйге түстім көңілді.

Осы бетпен, мүмкін, мен
Жұмысшы болып кетер ем,
Айырған ойын-күлкімнен,
Келмесе пәле төтеден.

Дегенім «пәле» — әкемнің
Ашығып маған келуі.
Қосыма әрең әкелдім,
Жақын екен өлуі.

Жаяулап зорға жетіпті,
Қолына ұстап тал таяқ.
Денесі күп боп кетіпті,
Бет-аузы да жалқаяқ.

¹ Қолхоздың орысша — «ТОЗ» — товарищество по совмест-
ный обработки земли, қазақша, «Бірлесіп егін салу серіктігі» де-
ген алғашқы түрін қазақтар сол кезде «Мойын қос» деп атаған.

² Түркстан — Сібір темір жолы.

Сұрастырсам сорлыдан,
Атам да осы күйде екен.
Жоламайтын жан бұған,
Екеуі бір үйде екен.

Кедейлерге бұлар да,
«Қосқан екен мойынын»¹.
Өзге түгіл, ұлы арман
Етіпті асқа тоюын.

Оған-дағы жарымай,
Аштықтан кеуіп ісіпті,
Көргенде қалдым танымай,
Жан шошыр халға түсіпті.

Тарығып, солай несіпке
Қалса да кеуіп сірі боп,
Мен атқарған кесіпке,
Өлсе келер түрі жоқ.

Қиын болды безуім,
Жүдеген әке, атадан.
Қайталанды төзуім,—
Бейнетке қолды матаған!..

— Матауың не?— дегенде
Ерболаттың жауабы,—
— Асыра сілтеу бұл елге,
Қырын кеп, жүдеп-жадады.

¹ «Мойын қосқа» мүше болу мағнасында.

«Жана еңбек» ТОЗ-ында,
Тақыр кедей — қырк үй бар.
Құдайдың жалпақ жазында
Қырк сиыр — арық, тыртиған.

Он ат және бес бие,
Шетінен бәрі көтерем.
Жарамды көлік — үш түйе,
Бар жүрісті өтеген.

Түрені өтпей секірген,
Жеті ескі омаш¹ бар.
Кемпірдей тісі кетілген
Тоғыз тырма ағаш бар.

Тұрманы тозған ер-тоқым
Табыла қалса, жүген жоқ.
Басқа асбап та көң-қоқыр,
Кей сайманнан сілем жоқ.

Жаралы жандай өн-бойын,
Шаңдыған екі арба бар.
Өзгесін тізе бермейін,—
Он күрек, бес балға бар...

Адамның «ас» дегеннен,
Мысық-құйрық² татқаны.

¹ Жүзі ғана темірден соғылған ағаш соқа.

² Жинаған астықтың орнына шығатын азғын шөл.

Күнде «қашан өлем мен?»—
Жан біткеннің айтқаны.

Голощекин¹ антұрған,
Осындай халға келтірген.
Күн көрер күші сарқылған,
Айырылды ел түрден.

Бұл қатені партия
Тез көріп, тез түзеді.
Еткенді зиян халқына,
Құлкі ғып елге күзеді.

Алғаш колхоз егінді,
Сепсе де жыртып жүрекпен,
Ісіне болып сенімді,
Атқарды адал жүрекпен.

Мен де жүрдім, сол топтың
Қатарында алдыңғы.
Рахатын көрмекпін,
Жұмысым жұртты таң қылды.

«Қырсыққанда іриді,—
Дегендейін,— қымырын»,
Демеп ем,— «діңкем кұриды,
Тағы кеп дүние қырынан».

¹ Филипп Исаевич Голощекин,— ауыл шаруашылығы, колхоз-
дана бастаған кезде, Қазақстан Өлкелік партия комитетінде се-
кретарлық қызмет атқарып, асыра сілтеу арқылы республиканың
ауыл шаруасын орасан олқылыққа түсірген адам.

«Байғұстың мұрны қанайды,
Тисе,— депті,— аузына ас».
Аш табы өткен талайғы
Әке, атама қылдым қас.

«Қас қылдым» демей не дейін:
Оңалудың орнына,
«Ішейін де өлейін»
Дегендей майға тойды да,—

Қара күрт¹ шаққан адамдай,
Молайды ісіп-кебуі.
Шөкті де қалды тұра алмай
Мәлім боп енді өлуі.

Өлігімен қоштасып,
Екеуін де жерледім.
Қайғыға қайғы ұштасып,
Еш болды, еткен еңбегім.

Сыздаған ескі жараны
Жаңа қаза білтелеп,
Даланың жеке дарағы,—
Қуарған болдым, бір терек.

«Жығылғанның үстіне,—
Дегендейін,— жұдырық».
Әкетті әл-күшті де,
Безілдеп безгекке ұрынып.

¹ Қара күрт — шаққан адамы ісіп өлетін өрмекші.

Жатып алдым жүре алмай,
Шеттегі есіз кепеде.¹
Сілем қатты, тын алмай,
Қысылып өкпем жөтеле.

Қолхозда бастық ол кезде
Ауғанбай сұм Қайықов.
Жұрт мүлкін жеп ілезде,
Жіберді өзін байытып.

Аясын ба, арзанды,
Ақшаны төкті араққа.
Сормағаны аз қалды,
Күні-түні жүріп қонаққа.

Бұғалтыр ғып бай ұлы —
Алдамжаров Сейітті,
Болмай түк те қайыры,
Екеуі қатты кейітті.

«Өлді» ге жорып маңыма,
Жан жоламай безгенде,
Шипа болып жаныма,
«Өлі балық» кез келді.

«Өлі балық» дегенім,
Тірі балық — Айжарқын.
Сол ғана берді көмегін,
Төнген шақта ажал тым.

¹ Жер астын қазып жасайтын үңгір — үй.

Жатқанда жан таласып,
Жөтелге бір күн булығып,
Есікті біреу кірді ашып,
Қарауға әл жок, дым құрып.

Еппен басып аяғын,
Қасыма таяу келді де,
Сыбырлай айтып аяуын,
Басымды сүйей берді де:

«Бүйенге құйған мына бір
Көжеге қатқан сүт» деді,
«Жүректі жалғап сусын қыл,
Кәзір де аздап жұт!» деді.

Сімірсем көже орасан,
Қышқылтым және сап-салқын!..
Әкелгенге қарасам,
Жәй жүз таныс — Айжарқын!..

Естігем: «Ата-анасы
Құлдықта шіріп өлген» деп,
«Біреді ай бұрын шамасы,
Қытайдан ауып келген» деп.

Не себепті?.. Кім білсін,
Түскенін маған мейірі?
«Жаным-ау, қалай тірісің,
Бұл түрмен?» деп кейіді.

Содан кейін, күн сайын,
Үздіксіз келді қасыма.

Түзеліп ішкі сарайым,
Оңала бердім асына.

Оңалған сайын бәсендеп,
Айыға берді безгегім.
Әрі әкем, әрі шешем боп,
Көрмесем бір күн төзбедім.

Азғантай күннің ішінде,
Тар дүнием, кең жайылып,
Толқыта бойда күшім де,
Құлан-таза айығып.

Ұзын сөздің түйіні:
Айжарқын болды періштем!
Қалтқысыз көңіл ұйыды,
Жұбай болдық сеніскен!..

Ерболаттың кеңесі
Болмағанмен қымқалау;
Кәне, оқушым, демеші,—
«Махаббат жолы мың тарау?!»

ШЫЛҚЫҒАН БАЙЛЫҚ ІШІНДЕ

Алыстан төбесі қылтиған,
«Қос» деген киігіз үй екен.
«Үйген тезек томпиған»—
Дегендер шөккен түйе екен.

Ар жақтағы сайларға,
Шашырап көп үй тігілген.

Әркімдер ғашық болмауға,
«Екен,— деп,— мынау, тым сұлу!».
Адресін бермей, алдауға,
Қояйық атын — «Нұрсұлу».

Бұл үйдің іші — бай, көркем
Кабинеттей жиылған:
Хабарды радио, таңертең
Айтып тұр қақсап қиырдан.

Мәлімет беріп ортадан
Қосарлана рация,
Қиын боп тыңдау қатардан,
Саңғырап жатыр састыра.

Не істің қалай жүруін
Сызыққа тізе құратып,
Оп-оңай жайды білуін
Сайрап тұр айтып график.

Қаз-қатар қойған кітаптар,
Оң жақта, жалпақ шкафта.
Қалындар яки ұсақтар
Тізіліпті әр сапқа.

Бастарын қоса топталып,
Дегендей «кәні, ойнандар!»
Тұр бәрі түгел бапталып,
Музыкалық саймандар.

Емшінің дәрі-дәрмегін
Жөн-жөнімен тәптіштеп,

Бір шкафта көргенім,—
Медикалық аптечка.

Жаңа, сәнді мебельдер
Жасалған қоңыр еменнен.
Фотода түгел тұр ерлер,
Қерегеге ілінген.

Бәрінің де түрінде,
Жеңіске берік сенім тұр.
Жоғарырақ төрінде
Күлімдей қарап Ленин тұр.

Уықтарға салбырай
Ілінген нелер плакат.
Жан сүйсінер балбырай,
Бұл үйде ғажап рахат!

Қигіз үй іші жайнаса,
Секілді, бейне, жаз гүлі.
Ұлттық түрдің ойласа,
Осы емес пе мазмұны!..

Біз үйге кірген сыбдырдан,
Оянып кетті Уахит та.
«Ұйқыдан, көзді тұндырған,
Қалғып ем аз уақытқа»,

Деді ақсақал, әжімсіз
Беті қызыл күрең боп.
Жымиғанда жылы жүз,
Сау тісін тұрдық түгендеп.

Амандық-саулық сұрасып,
Көншіте түсіп көңілді,
Білмек болдым, сыр ашып,
Жас қыздан жаңа өмірді.

Сөйлесе келе білесің
Бұл заманның баласын.
Іштей шат боп жүресің,
Сырттай хайран қаласың.

Шыққанменен Нұрсұлу,
Жаңа ғана қауыздан.
Жұлдыздай жайнап тұр сұлу,
Күн сәулесі тамызған.

Он жылдықты шыққанмен
Өткен жазда бітіріп;
Білімді талай ұққан кең,
Құйма құлақ— тым түрік!

Хажетті түрде хабардар
Егіннен де, малдан да.
Кететін бастап түрі бар,
Керегі, егер, болғанда.

Кітапты көп сімірген
Өмірде бар сусыннан.
Көсемсімей, кідірген,
Сыпайы қыз — қымсынған.

Ұялшақтық мінезін
Жіберсең аз жетектеп,

Біледі қалай жүзерін,
Ағады өзендей, кейде өктеп.

Домбыраға саусағы
Кем емес жортса Динадан.¹
Ойлама,—«сарқып таусады»
Ән-күйлерін жинаған.

Бүгежектеп әуелі,
Артынан, кезде, сыр ашқан;
Аузыңды жаппай, тек, «па-а-у» де,
Бір кем емес Күләштан.²

Әр өнерден өскенмен,
Тұтанарлық от алып.
Мол және кең тексерген
Білімі — радио-механик.

Малмен көшкен шақтарда,
Жайлаған я қыстаған,
Ракета аспанда аққанда,
Дыбысын талай ұстаған!..

Бұл кигіз үй боп шықты
Колхоздың «Қызыл отауы».
«Мәдени іске ұқыпты»—
Шыққан скен атағы.

«Кино, концерт» дегендер,
Бірінен соң бірі кеп,

¹ Нұрпейсова — атакты домбырашы.

² Байсейтова — Совет Одағының халық артисткасы.

Би, ән, күй, жыр, өлендер,—
Өнердің талай түрі кеп,

Көңілді боп көп күндер,
Осылай тез өтеді.
«Қырда оқимын» дегендер,
Кітапты алып кетеді.

Ішінде баққан көп малдың
Шүйгінді шола жайылған,
Бақташы болған адамның,
Бытыратпай малын қайырған,

Кеңесері жазушы,
Бір елден емес, әр елден.
Бірдей үлгі алушы,
Абай мен қатар Гомерден.

Ал, «радио» дегенің
Жер шарын ұстап уысқа,
Табады малшы керегін
Тастамай ешбір қуыс та...

Өнерге мұнша, көңілді
Отырған шақта тасытып,
Есіктен кіре көрінді
Парторг¹— Бәкен Асықов.

Қоңыр өңді, толықша
Бұл жігітті танымын.

¹ Партиялық ұйымды басқарушы.

Іркілмей бұрынғы қалыпша
Бәрін де айтты жай-күйдің.

Іле кірді түйеші
Атантай қарт Зәулімов.
«Қолхоздың сусын — үлесі,
Тұрмын,— деп,— іңген саудырып».

Қойшы келді ілесе,
Балақаев Нұрманбек:
«Тау болып кетті күн өсе,
Далада, жатқан қырман боп».

«Зам-пред»¹ деп атайтын
Асылбеков Сойдақты.
Дауылда, кеше қақайтын
Сақтаған бес мың бойдақты.

«Электрлік аппарат,
Түзу ме,— деп,— өрісте?»
Болыпты бәрін баптамақ,
Ақылбаев Жеңіс те.

Сексендегі қарт ұста,
Темірбеков Айсары,
Жаяулап келген алыстан,
Күземге ауып аңсары.

Әжімі қатпар қара өні
Ұқсап кепкен батпаққа,

¹ Басқарма председателінің орынбасары.

Деп кепті «күземді көрелі»¹
Тасболатов Шоқпақ та.

Қажет болса күзетке,
«Сырқатпын» демей тұрғалы,
Келіпті, ашуға тыз етпе,—
Нұғыманов Ерғали.

Қосылып ән салғанда
Жаңғыртып тау-тасты үні,
Артистер кепті бұл маңға,
Әуенбаев бастығы.

Қайсыбірін танымын,
Жиналғандар және бар.
Ұясындай қырғидың,
Шуласты бала-шағалар.

Ерболат соның бәрімен,
Сұрасып болып амандық,
Білдірді көңілін, алмай дем,
Малды аралап қарарлық.

— Сәкең барып тынықсын
Атантайдың үйіне,
Шұбатына құнықсын,
Теріс емес, басқа күйі де:

Он бес мың сом, үш тонна
Астық,— еңбек ақысы.

¹ Ұлы жүзде «көрейік» деген мағынада айтылатын диалект.

Басқан соң ылғи іс онға,
Шіренген байдай жатысы.

Қонағыңа, Атеке,
Бір бағланды бауызда!
Пісір, етін жидіте,
Бал татып тұрсын ауызға!

Сыпайысып — «Бір жанға
Қайтесін қозы сойғызып?»
Дегенде:: «Талай адамға
Береді ас тойғызып.

Биыл ғана қырқ тоқты
Алады санап ақыға.
Үйінде оның той бопты,
Келіпті әдейі шақыра».

— Не қылған той?
— Көріпті,
Жақында ұл — немере.
Шалқи шат боп келіпті,
Той жасау оған немене?!

— Ә, ендеше мақұл! деп,
Қостай кеттім мен-дағы.
«Қонақты көбірек шақыр!» деп,
Шуласа қалды ел-дағы.

— Уақа, Бәкен екеуін
Бұл қонаққа ере бар,
Беріндер айтып керегін,
Әуелі, жатып дем алар.

Өзгелерің тарандар,—
Деді Ерболат,— жұмысқа!
Кәне, ойлап қараңдар,
Осылай істеу дұрыс па?

— Дұрыс!— десті шуласып,
Жиналып тұрған халайық.
— Жатқан жоқ па, іс басып,
Тиісті жерге тарайық!

— Бола тұрсын осылай,—
Деді Ерболат,— әзір іс.
Жабыла ымырт, туа ай,
Бастармыз үлкен мәжіліс!

Бұл сөздер жұртқа болғандай
Командирдің бұйрығы,
Бытырасты жан қалмай,
Шапшандап жүріс-қимылы.

Атантай тартты үйіне
Бөкен, Уахит, мені ертіп.
Таң қалдым тұрмыс-күйіне,
Ең бай үйге теңелтіп.

Мәдениет мұрасын
Шамаласаң, өлшемі,—
«Емес пе,— деп тұрасың,—
Қызыл отау бөлшегі!».

Бұнда да сырнай, домбыра...
Әр тұста кітап — қыстырған.

Бір күйді, қайран қалдыра,
Радио ғажап ысқырған.

Болғанменен азырақ,
Бұнда да сәнді мебельдер.
Жүз жылы, қабақ жазып ап,
Жалтылдайды келіндер.

Жайнаған барлық жасаулар,
Қарасаң көзді тұтып қап,
Қышқылтым шұбат,— ішсе бал,
Тұр, мұрынды қытықтап!..

Ерболат «қалғыр» дегенмен,
Келе ме ұйқы мұндайда?
Сергіп барлық денеммен,
Серуен жасау кірді ойға.

Шұбатқа мол сусындап,
Жасап қонақ-кәдемді¹,
«Келейік жортып, болса ат,—
Дедім Бәкенге,— ал, енді!»

Бәкен менен екеуіміз
Салт міндік те аттандық.
Жайнай түсті көркем күз,
Жаңа сыр тағы ақтардық.

Түстікке дейін, кеңірек
Айналаны шолғалы,

¹ Жетісу елінде қонаққа өлең айттыру, айта алмаса, кәде алу сәялы бар.

Жүрісі тиышты, белі бек,
Міндік екі жорғаны.

Қаңқайған қалың көп таудан,
Бойы кіші, өзі жас,
Жекелеп көрсең қамаудан,
Ғажап тау екен — Ешкібас!

Жемісті ағаш тәрізді,
Бітіпті бойы жатаған.
Жасырған бойға бар ізді,
Өсімдік — аяқты матаған.

Белуардан бетеге,
Жабағыдай ұйысқан.
Еңсесін биік көтере,
Тек, қурайлар құнысқан¹.

Солғанменен бұл кезде,
Түрлі түсті қырда гүл;
Келіншектей боп көзге,
Ағарандайды құлқайыр².

Тұлғасы тықыр көрінген
Қырқада, көзге толымды,
Шоқталып әр өңірден,
Көрінді күрең тобылғы.

¹ Бүкірейген.

² Денесіне белдеулене жалпақ ақ гүл өсетін гүлі тез төгілмейтін биік қурай.

Шылқы май боп жаралған,
Қой, ешкі және түйе үшін,
Рахаттана адам дем алған,
Аңқытты жусан иісін.

Мақтанды Бәкен,— «Ешкібас
Жарықтық жердің құты!»— деп.
«Жамылған көде бұнда тас,
Жерінде жоқ жұты!»— деп.

«Жаздайды,— деп,— жарыла,
Малдар мұнда семірген.
Жеген оты ағыла
Саулайды,— деп,— желіннен!»

— Ендеше,— деймін,— ел малды,
Алысқа неге айдайды?
Ешкібастан табанды
Аудырмай неге қалмайды?

— Кәзір, Сәке, мал көп қой:
Бір бізде қой — отыз мың.
Тақырлап түгел жемек қой,
Қалың мал шолса отыз күн!

Сондықтан күзге арнаймыз,
Қалдырып бұны кезекке,
Малды қысқа айдаймыз,
«Ақдала», «Ортаөзекке».

Бұл екі жер,— Балқаштың
Жынысты қалың — түбегі.

Оның да оты асыл тым,
Мал семіріп түледі...

Жобалап жайын қараймын:
Болғанмен Бәкен әлі жас.
Шамалап халін талайдың,
Көп істе өзі болған бас.

Тайпандаған жорғадай,
Сөзге де қақпай ағып тұр,
Бірақ, босқа зарламай,
Барлық іске қанық бұл.

Отарларды аралап,
Қайтканда кейін айналып,
Ерболат ісін бағалап
Беруін айттым, жайланып.

Деді Бәкен:— Ондайға,
Сәке, менде жетпес күш.
Баяндаушы болмай ма,
Ашылғанда ескерткіш?

Қолхозшылар атынан
Ескерткішті ашқанда,
«Оқы» деген хатынан,
Партком менен басқарма,—

Берейін айтып қысқаша,
Ауызша түрде үзінді.
Ерекең тізгін ұстаса
Етеміз несін біз үлгі:

Б і р і н ш і ү л г і,— бойына
Біткен жақсы кісілік.
Жүреді деме, жайына
Сені отқа түсіріп.

Әр кезде өзі көтеріп,
Алдымен істің ауырын.
«Сыннан бірге өтелік»
Дейтін қамқор бауырың.

Е к і н ш і ү л г і,— бойына
Дарыған мөлдір тазалық.
Ыласты алса ойына,
Бітеді беймаза ғып.

Мемлекеттік, қоғамдық,
Үйлік яки әдеттік,—
Істерді түгел адалдық
Қылықты кеткен әдет қып.

Ү ш і н ш і ү л г і,— сақ құлақ,
Аң мен құстан елгезек.
Жүреді тынымсыз шапқылап,
«Шаршадым,— демей,— талды өзек».

Жұрттан бұрын көресің,
Қайдағы қиын-қыстауда.
Қаласың көріп төбесін,
Болмайды жетіп ұстауға.

Т ө р т і н ш і ү л г і,— түп-түгел,
Жаңашыл ой-санасы.

«Қайтсем тез қолға ілігер?»
Деп, көрінсе, қарасы,—

Қалмайды қыр соңынан,
Жаңаны қуа жөнеліп,
Мол қармап, ақыр, қорынан
Игереді кенеліп.

Б е с і н ш і — аса сауатты
Болмағанмен оқымпаз,
Әр ісіне жауапты,
Көңіліне тоқымпаз.

Тәжрибалық істерде,
Ақыл-ойы толуы,
Сондықтан, сынға түскенде
Академик болуы.

А л т ы н ш ы ү л г і,— әкелік
Бойына біткен мейірім.
Дейді «жәрдем етелік»
Кәрі бол, жас бол — мейілің.

Саулықта, күн көрісте,
Жәрдемге біреу зар болса,
Салады аямай бөліске,
Қолында не бар болса.

Ж е т і н ш і ү л г і,— тәртіпке
Қаталдығы темірдей.
Жақпасаң, мейірім сен күтпе,
Тынбайды мүжіп кемірмей.

Түзеліп кашан болғанша,
Құлағыңа маза жоқ.
Ауыр сөздер қолданса,
Одан артық қаза жоқ.

Сегізінші үлгі,— сүйеді,
Балаларын, жұбайын.
Бұл жөнде берік тиегі,
Демейді,—«теріске бұрайын».

Халық үлгі аларлық,
Мызғымас мықты семья.
Қосылмайды арамдық,
Кіршіксіз таза бұл ұя.

Тоғызыншы үлгі,— жан-тәні
Кіршіксіз таза,— коммунист.
Айтары,—«құрығыр, құлқының,
Партия дәмін адал іш!

Жөнге тарт, ылғи, керекті,
Жалғандық емес, ырастық!
Партиялық билетті
Ұстамайық ылас қып!»

— Осы айтқаның жетеді!—
Деп жібердім Бәкенге.
Осылай болса жетегі,
«Бастығым» деме, «әкем» де!

Ғажап болды-ау, еңбектен
Осындай да ер шығып!

Байлықты солай көлдеткен,
Еріңде бар ма, кемшілік?

— Неге, Сәке, болмасын,
Періште емес, пенде ғой.
Қанша биік шарласын,
Аспанда емес, жерде ғой.

Ұлы Ленин айтпай ма,
Қатасыз адам жоқтығын?
Қаталаспай аттауға,
Ерболатта жоқ білім.

Мектептік оның білімі,—
«Әліп», «би» ғана бастауыш.
Сонымен білек түрініп,
Кете барды бастап іс.

Жетекшісі бұл істе
Заманға адал жүрегі.
Нелер ауыр күресте
Жұртты жұмсай біледі.

Бақыламай сыртынан,
Жүреді қайнап, ішінде.
Үкіметтен, жұртынан,
Ірікпейді білім күшін де.

Ал, кей кезде қатадан
Шалыс басса аяғын,—
Себебін айтып матаған
Асқындырмай жояды.

Оның да бар, өзінше,
Досы менен дұшпаны.
Дұшпаны мақтап көзінше,
Сыртынан пышақ ұстады.

Арыз айдап сан ірет,
«Жаман жан» деп көрсетті.
«Алдаушының бірі» деп,
Астығын, малын өлшетті.

Өлшегенде шықпай кем,
Түсті бәрі артылып.
Демесе жәй,—«бұның нең?!»
Көрген жоқ, жазаға тартылып.

Кеткенде соғысқа тіленіп,
Бола тұра брони¹,
«Келсе,— деп,— аман!» тіледік,
Колхоздың көріп тірегі.

Өзі кетті,—«соғыстан
Жауды жеңіп келем», деп.
Түрлері шаруа,— тоғысқан,
Келгенше кетті төмендеп.

Қызыметті атқарып
Ауыр артиллерияда.
Сан жерді жаудан құтқарып,
Кетті алыстап қияға.

¹ Армияға бармауына мүмкіндік беретін қағаз.

Жарылған топтан жарты жыл
Боп қалса да саңырау.
Әдеттен танбай жүрген бұл,—
Қиындыққа налымау.

Командирі сол кезде,
«Қайт!» десе де қайтпаған.
Ерлікпен түсіп сан көзге,
Азамат атын ақтаған.

Жеңістен кейін кеудеге
Тізіп келді орденді.
Онда да ісі өрлеуде
Болғандығын ел білді.

Орындады айтқанын,
«Жауды жеңіп келем!» деп,
Келе көрді,— жатқанын
Шаруа түгел төмендеп.

Ол бар кезде қақандап
Жүретұғын «білгіштер»,
Ол жоқта босқа қоқандап,
Жоқ болды жәйі түк істер.

Соғыстан келе, Ерекең,
Кірісті іске сыбанып.
Шынында ісі ірі екен,
Қайтадан байлық құралып,

Тауға өрлеген өрттей боп,
Жайыла жанды ілезде.

Тез айыққан дерттей боп,
Бола қалды түрі өзге!

Ұзын сөздің, сонымен,
Қорытқанда қысқасын,—
Коммунизм жолымен,
Басқарудың нұсқасын,—

Аз ғана жылдың ішінде
Көрсетіп-ақ тастады.
Аямай ақыл, күшін де,
Қолхозды дұрыс бастады.

Екі мыңдай қой басы,
Отыз мыңға барды айдап.
Бұрынғы «байлар» қарасын,
Көре алмады маңайлап.

«Отан сәнді киінсін»,—
Деген бастап дәстүрді,
«Игілікке бұйырсын!»—
Деп бердік миллион костюмды.

Соғымға тартқан малдарды
Кеміне жүз жыл асар¹ ек,
Үйсек сары майларды
Ондаған мая жасар ек.

Пулеметтің оғынан
Кем емес, жауға атылған,—

¹ Үйде қолдан асып пісіру мағынасында.

Балапандар ағылған
Тынбай инкубатордан¹.

Байлыққа жұртты кенелтті,
Шаруаны түгел көтерді.
Он жылда колхоз жөнелтті
Екі мың вагон шекерді².

Жетістіктен биіктеп
Кетсе талай тау өсіп,
Кемдікті айтсақ, түйіп кеп,—
Қасында оның төбешік!

Сондықтан да кеудеге,
Қадайды тағы бір жұлдыз:
Бұдан да биік өрлеуге
Дайын болып біз тұрмыз.

Ұлап-асыр халыққа,
Жасалғанда тойымыз
Ереккенді тарихта
Мәңгі сақтау ойымыз.

«Батырдың ерлік істері,
Мәңгілік болып еске түс!»—
Дегендей колхоз істеді,
Ерекеңе ескерткіш!»

Байлықтың осы жеріне
Жеткенде, біз, санаған.

¹ Құс жұмыртқасын балапан ғып шығаратын аппарат.

² Шекер — қант.

Сайдан қылтиып көріне
Шыға келді көп адам.

Самбыр кеңес, дүсірге,
Түре қалдық құлақты.
Шылқыған байлық ішінде
Теңедім оған бұлақты!

ЕҢБЕК ЕРІНІҢ БЕЙНЕСІ

(Эпиграмма)

Бұл колхоздың мекенін
Атайды екен «Шыған» деп.
Айнала еңсесін көтере,
Қаз-қатар өскен шынар көп.

Және жуан терек көп,
Сыймайтын екі құшаққа,
Екпе қайың бөлек боп,
Тұр орманға ұсап та.

Таласа өскен әр ағаш,
Тіккен қауырсын қаламдай.
Тұтасқанда бар ағаш,
Еңсесі биік қамалдай.

Бұл маңайда «бір» емес,
Бұл сияқты көп «қамал».
Жалпая өскен, тік емес,
Әр қамалға боп арал,—

Нелер ғажап жемістің
Мол құнарлы дарағы,

Пайдасындай егістің
Одан да өнім алады.

Осынша қалың орманнан,
Жайыла өскен шұбар боп,
Ойларлықтай «бүгін жан
Ағаштан көп шығар!» деп.

Қоршаған тауда, жан-жақтан
Құйылып жатқан өзендей,
Ағыла шұбап кеп жатқан
Жанға жер әрең төзердей.

Екі күн бұрын астана
Жіберіп әдей өкілді,
Бетондап, тас қып тастаған,
Жентек бұзған көпірді.

Ағылған жанға бөгет жоқ,
Келсе-дағы қай жақтан.
Ат, машине, самолет
Таусылар емес андатқан.

Күннің де бүгін ажары,
Жайма-шуақ, тамаша!..
Бейне гүлдің базары,—
Адамдарға қараса.

Кеп жатқанда шұбырып
Көлікті және жаяулы,
Түрлі түспен құбылып,
Асылын киген аяулы.

Бәрінің құйылар теңізі,—
Қолхоздың кең алаңы.
Толғанып адам сезімі,
Қараған көз талады.

Жиналған бұлар колхоздың
Отыз жылдық тойына.
Айнала тіккен көп көздің
Оралған бір сөз ойына:

Аланда биік бір зат тұр,
Жамылып ақ жібекті.
Арманы болып көптің бұл,
«Тез көрсет!» деп тілепті.

Көрмегенмен тасадан,
Халыққа бұл мәлім түс:
Наурызбаев¹ жасаған,
Ерболатқа ескерткіш.

Бұдан бұрын жасаған,
Наурызбаев «Абайды»²
«Түскен,— деп,— аумай осы адам!»
Қайран ғап халық қарайды.

Одан кейін жасаған,
Уәлиханов Шоқанды.
«Зор шебер,— деп,— осы адам!»
«Ғажап мүсінші» атанды.

¹ Хакімжан Наурызбаев қазақтың атақты мүсіншісі (скульптор).

² Абайға жасалған ескерткіш.

«Ерболатты тағы ол,
Жасаған болар айнытпай!—
Деседі халық,— берген мол,
Табиғат бұған байлықты-ай!»

Митинг те ашылды.
Бітті сөздер сөйлесіп.
Халық құмары басылды,
Ескерткішті тез көріп.

Әлдекімдер үстінен
Сыпырғанда жібекті,
«Өзінен аумай түсті!» деп,
Қоршаған халық шу етті.

Жасалған бұл ескерткіш
Сұрғылт түсті қоладан,—
Дәл Ерболат,— жылы түс
«Қола» болып қараған!..

Уа, ғажап, бұл бюстің¹,
Болсайшы жері айныған!
Бір биеден бұл түсті,
Туа да қоймас тай, құнан!

Ерболат мына мүсінде
Айнадан өзін көргендей,
«Мүсіннің жан бар ішінде»
Десе де адам сенгендей.

¹ Адамның кеудеден жоғарғы жағын көрсететін мүсін.

«Өзекті жанға өлім бар»¹
Ерболат өлсе қартайып.
Тұруға мәңгі сенім бар
Осы алаңда шалқайып.

Осы емес пе, жақсының
Мәңгі-бақи өлмесі?
Қатасы, жоқ, нақ шыны,—
Еңбек Ерінің бейнесі!

* * *

Әрбір ісі маңызды,
Жақсылыққа бастаған,
Тудырған талай аңызды,
Осындай біздің жақсы адам.

27. VIII. 1961
Алматы

¹ Нақыл сөз.

МАЗМҰНЫ

Кірісу	5
Ардақты адам	7
Той қарсаңында	11
Аттанар алдында	22
Жолға шыққанда	29
Ата-тегі туралы	44
Жалшылық топын жамылу	51
Жентек жынданғанда	60
Махаббат жолы мың тарау	89
Шылқыған байлық ішінде	113
Еңбек ерінің бейнесі	139

Мұқанов Сәбит.

ЗАМАНДАС ТУРАЛЫ АҢЫЗ. Өлеңді әңгіме.
Алматы, Қаамамкөркемәдеббас, 1961.
144 бет.

С. Муканов

СКАЗАНИЕ О СОВРЕМЕННОМ

(поэма)

На казахском языке

Издание Казгослитиздата — 1962

Редактор *Т. Молдагалиев* Художник *С. Умекенов*
Худож. редактор *Н. Гаев* Техн. редактор *С. Лепесов*
Корректоры: *А. Садыков. С. Оспанов.*

Сдано в набор 16/XI—1961 г. Изд. № 380. Подписано к печати 28/XII—1961 г
УГ06882. Формат 70×108¹/₃₂=4,5 п. л.=6,3 усл. п. л. (Уч.-изд. л. 5,1).
Тираж 7500. Цена 32 к.

Заказ № 397. Типография № 2 Главлитиздата Министерства культуры КазССР
г. Алма-Ата, ул. Карла Маркса, 63.